

Shahid Bahonar
University of Kerman

Iranian Civilization Research

Online ISSN: 2821 - 0867

Homepage: <https://jic.uk.ac.ir>

Iranian Civilization Research, Volume 7, Issue 1 - Serial Number 13, June 2025

A Reading of the Views of European Travel Writers from the Safavid Era on Ancient Iranian History

Anvar khalandi¹ | Akbar Javdani²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, History Department, Faculty of Letters and Human Science, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. E-mail: A_khalandi@sbu.ac.ir

2. Ph. D Student of Iranian history after Islam, Shiraz University. E-mail: Javdanakbar72@Gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: <i>Research Article</i> Article history: Received: <i>23 Jan 2025</i> Revised: <i>29 April 2025</i> Accepted: <i>13 June 2025</i> Published online: <i>25 June 2025</i> Keywords: <i>Ancient Iranian, Safavids, travel writers, travelogue, Europeans.</i>	The Safavid period is of great importance due to the first official contact between Persia and Europe. Travelers, religious missionaries, and political envoys during the Safavid era entered Persia, each with different motivations, owing to favorable political, commercial, and cultural conditions; however, the common point among all of them was the issue of understanding Persia from various perspectives. The aim of the present research is to examine the views of European travelogue writers from the Safavid era regarding ancient Iranian history. The findings of this research indicate that the travelogue writers, due to their reliance on classical Greek and Roman sources about ancient Iranian history, were influenced by those views and repeated the same mistakes. They also obtained part of their information from hearsay and through conversations with people. Most of their views on ancient Iran, from the mythical era to the end of the Sasanian period, are weak and incomplete; however, the important point is that all of them acknowledged the power and splendor of ancient Iran as one of the global empires and considered Persepolis as the symbol of ancient Iranian history. Some travelogue writers have attempted, through comparisons and by providing similar examples of governance between ancient Iranian kings and the Safavids, as well as minor similarities in clothing and chronology, to regard the Safavid period as a continuation of ancient Iranian rule. The research method is descriptive-analytical, based on the writings of travelogue writers, and the data collection method is library-based.
Cite this article: Khalandi, Anvar., Javdani, Akbar., (2025). A Reading of the Views of European Travel Writers from the Safavid Era on Ancient Iranian History. <i>Iranian Civilization Research</i>, 7 (1), 64-87 DOI: 10.22103/JIC.2025.25650.1459	
© The Author(s). Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.	

English Extended Abstract

Introduction

Travelogues, as one of the important sources, are significant in historical studies due to containing political, economic, social, and cultural information. Throughout Iran's history, many travelogue writers came to Persia and examined Persia and Iranians from various perspectives. Their presence during the Safavid period was remarkable due to favorable political, commercial, and cultural conditions. This was because of the expansion of relations between the Safavids and Europeans, as well as the security that prevailed in Persia. Most of these travelogue writers have more or less spoken about ancient Iranian history and reflected their views on this part of Iran's history in their writings. The main issue of this research is to examine the views of European travelogue writers from the Safavid era regarding ancient Iranian history. Almost all travelogue writers who came to Iran during the Safavid period (1501-1722) have documented their views on ancient Iranian history. Some of these views were general and superficial, while others were deep. None of the travelogue writers dedicated a specific section of their travelogue to ancient Iranian history, instead mentioning it interspersed throughout their contents as appropriate. Since the informational sources for all travelogue writers of this period about ancient Iranian history were from Greek and Roman historians, there is not much difference among their views; differences are only seen in the portion of information they obtained from the Iranian people. In other words, they acquired their initial knowledge about ancient Iranian history based on Greek and Roman sources, which they then supplemented after entering Persia by using hearsay, conversations with people, and their observations of ancient monuments, especially Persepolis. However, none of the travelogue writers provided accurate information about Iran's history before Islam, especially since their information about Iran's mythological period is confused and incomplete, and they did not even present a clear and correct image of the Zoroastrian religion; but overall, these travelogues contain valuable information in the field of ancient Iranian history. Despite all the deficiencies and weaknesses evident in their writings about ancient Iranian history, all of them have explicitly acknowledged and spoken about the splendor and authority of pre-Islamic Iranian governments as one of the powerful empires of the world at that time. This research aims to analyze the views of European travelogue writers in the Safavid era and to clarify their informational weaknesses and deficiencies regarding ancient Iranian history.

Methodology

The research method in this article is descriptive-analytical, relying on the writings and views of European travelogue writers from the Safavid era, and the method of data collection is also library-based, through which, using an analytical approach, the views of the travelogue writers regarding the ancient history of Iran are critiqued and examined.

English Extended Abstract

Discussion

This article encompasses various sections. The first section pertains to the information sources used by travelogue writers regarding ancient Iranian history. The works of Greek and Roman historians, the works of some Iranian historians, Ferdowsi's *Shahnameh*, and gathering information from ordinary people are considered the most important information sources for these travelogue writers. The second section covers the travelogue writers' views on mythical and ancient kings of Iran, in which the information they provide is relatively incomplete. The third section describes the travelogue writers' accounts of historical places and monuments from ancient Iran, such as Media, Parthia, Persia, the city of Tabriz, Darband, and the artifacts of Persepolis, which these travelogue writers regarded as a symbol of ancient Iranian history. The fourth section reflects the invasion of Alexander the Great into Persia in the travelogues. Alexander held a special position as a hero in the travelogue writers' narratives of ancient Iranian history. They drew most of their information on this from Greek and Roman historians. The fifth section of the article relates to the reflection of the governance style of ancient Iranian kings in the ruling methods of Safavid kings, where travelogue writers attempted to view some actions and behaviors of Safavid kings as a continuation of the actions and behaviors of ancient kings, portraying the Safavids as continuers of ancient Iranian monarchy. Another section of this article, titled "Zoroastrians as Continuers of the Ways, Customs, and Beliefs of Ancient Iranians," examines the travelogue writers' views on Zoroastrians, who, in their opinion, were descendants and of the race of ancient Iranians and preserved some of their beliefs related to Zoroastrianism during the Safavid period. Travelogue writers learned about some beliefs of ancient Iranian Zoroastrians through the Zoroastrians. The continuity of the calendar and clothing of ancient Iranians in the Safavid period is the final section of the present article, which addresses the similarities between the calendars prevalent in the Safavid period and those of ancient Iran, as well as some resemblances in clothing between these two periods.

Conclusion

In the present research, the views of European travel writers from the Safavid era regarding ancient Iranian history were examined. These travel writers, armed with information obtained from studying classical Greek and Roman sources, produced writings on ancient Iranian history that were influenced by those perspectives and, in a way, uncritically confirmed the views of these sources. They supplemented another portion of their information through conversations and inquiries with the people and by studying the *Shahnameh*. Fundamentally, many travel writers believed that the people of Persia lacked substantial knowledge of their ancient past; some, such as Chardin, even regarded the contents of Mirkhand's *Rozat o al-Safa* history concerning pre-Islamic Iranian history as legends and unreliable. Such a viewpoint stems from the Orientalist perspective of Europeans. The travel writers, upon observing the Persepolis ruins, not only considered it

English Extended Abstract

a symbol of ancient Iranian history but also recognized the splendor and power of pre-Islamic Iranian governments, particularly the Achaemenids and Sassanids. By praising it, they paved the way for the entry of many Europeans in subsequent periods, especially the Qajar era, to view Iran's ancient monuments and conduct further explorations into ancient Iranian history. The albeit limited information provided by Safavid-era travel writers about ancient Iranian scripts and languages led to their discovery in future centuries and greatly aided in better understanding ancient Iran. Moreover, although the travel writers' information about Iran's mythological history is somewhat incomplete, their brief introduction of the Kiyanian and Pishdadian dynasties and identification of some of their kings opened a new window, to some extent, for understanding Iranian mythology in Europe. Some travel writers, by comparing parts of the Safavid governance system with the ancient Iranian period, attempted to portray the Safavid government as a continuation of ancient Iranian governance and provided some, albeit few, examples to prove it; however, overall, they failed to establish a clear connection between these two governance systems. In another part of their views on ancient Iranian history, the travel writers introduced Zoroastrians as continuers of the ways, customs, and beliefs of ancient Iranians. In their opinion, Zoroastrians belong to the original and ancient race of ancient Iranians, adhering to the Zoroastrian religion and still observing some Zoroastrian rituals. However, some of these travel writers, such as Tavernier and Careri, mistakenly confused Zoroaster with Prophet Ebrahim and attributed the story of the fire turning into a rose garden by God's command—for Ebrahim—to Zoroaster, which is surprising. In presenting the views of some travel writers on the Zoroastrian faith, particularly Tavernier and Della Valle, signs of religious bigotry and disregard for other religions are evident. Nevertheless, these very reports from Safavid-era travel writers about Zoroastrians and the Zoroastrian religion provided the grounds for Europeans to conduct research and produce works for a better understanding of the Zoroastrian religion, with the works of Hyde, Prideaux, and Anquetil being prominent examples. Furthermore, the Safavid-era travelogues ignited a movement of research and inquiry among many European scholars about Iranian history, especially the ancient era, resulting in an increase in information and valuable findings about pre-Islamic Iranian history.

Although the information from European travel writers about ancient Iranian history is in some cases incomplete and weak, and in other places brief, it is valuable for introducing ancient Iranian history both to Iranians and to other lands—especially for Europeans who previously had little knowledge of the glorious ancient Iranian history.

خوانشی از دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی عصر صفوی درباره تاریخ ایران باستان

انور خالندی^۱ | اکبر جاودانی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. A_khalandi@sbu.ac.ir
 ۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه شیراز. Javdanakbar@Gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵ کلیدواژه‌ها: <i>ایران باستان</i> <i>صفویان</i> <i>سفرنامه‌نویسان</i> <i>سفرنامه</i> <i>اروپاییان</i>	دوره صفویه به سبب اولین ارتباط رسمی میان ایران و اروپا بسیار حائز اهمیت است. سیاحان، مبلغین مذهبی و فرستادگان سیاسی در دوره صفویه به دلیل شرایط مساعد سیاسی، تجاری و فرهنگی هر کدام با انگیزه‌های متفاوت وارد ایران شدند، اما نقطه مشترک همه آنها مسئله‌ای به نام شناخت ایران از زوایای گوناگون بود. هدف از پژوهش حاضر، بررسی دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی عصر صفوی درباره تاریخ ایران باستان است. دستاوردهای این پژوهش نشان می‌دهد که سفرنامه‌نویسان به دلیل استناد به منابع کلاسیک یونانی و رومی درباره تاریخ ایران باستان، متأثر از دیدگاه‌های آنان بوده و همان اشتباهات را تکرار کرده‌اند. آنان هم چنین بخشی از اطلاعات خود را از شنیده‌ها و در گفتگو با مردم به دست آورده‌اند. بیشتر دیدگاه‌های آنان در مورد ایران باستان از عصر اساطیری تا پایان دوره ساسانیان ضعیف و ناقص است، اما نکته حائز اهمیت آنکه همه آنان به قدرتمندی و شکوه ایران باستان به عنوان یکی از امپراتوری‌های جهانی اذعان داشته و تحت جمشید را به عنوان نماد تاریخ ایران باستان تصور کرده‌اند. برخی از سفرنامه‌نویسان تلاش کرده‌اند تا با مقایسه و آوردن نمونه‌هایی مشابه از حکومت داری میان شاهان ایران باستان و صفویان، و هم چنین تشابهات اندک پوشش و گاهشماری، دوره صفویه را تداوم حکمرانی ایران باستان تلقی کنند. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی با استناد به نوشته‌های سفرنامه‌نویسان است و شیوه گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه‌ای می‌باشد.

استناد: خالندی، انور؛ جاودانی، اکبر (۱۴۰۴). خوانشی از دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی عصر صفوی درباره تاریخ ایران باستان. پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۷ (۱)، ۶۴-۸۷.

DOI: 10.22103/JIC.2025.25650.1459

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱. مقدمه

سفرنامه‌ها به عنوان یکی از منابع مهم، به دلیل در برداشتن اطلاعات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در بررسی‌های تاریخی حائز اهمیت هستند. در طول تاریخ ایران سفرنامه‌نویسان زیادی به ایران آمده و از زوایای مختلف به ایران و ایرانی می‌نگریستند. حضور آنان در دوره صفویه به دلیل شرایط مساعد سیاسی، تجاری و فرهنگی چشمگیر بود. این امر به دلیل گسترش روابط صفویان و اروپاییان و امنیتی بود که بر ایران حاکم بود. غالب این سفرنامه‌نویسان کم و بیش از تاریخ ایران باستان سخن گفته و دیدگاه‌های‌شان در مورد این بخش از تاریخ ایران را در نوشته‌های‌شان انعکاس داده‌اند.

۱-۱. بیان مسئله

مسئله اصلی این پژوهش بررسی دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی عصر صفوی درباره تاریخ ایران باستان است. تقریباً تمام سفرنامه‌نویسانی که در دوره صفویه (۱۱۳۵-۹۰۶ ق. / ۱۵۰۱-۱۷۲۲ م.) به ایران آمدند، دیدگاه‌های خودشان را در مورد تاریخ ایران باستان نگاشته‌اند. برخی از این دیدگاه‌ها کلی و سطحی و بعضی هم عمیق بوده‌اند. هیچ‌کدام از سفرنامه‌نویسان بخش خاصی از سفرنامه‌شان را به تاریخ ایران باستان اختصاص نداده و در لابلای مطالب‌شان به فراخور سخن گفته‌اند. از آنجا که منابع اطلاعاتی تمام سفرنامه‌نویسان این دوره درباره تاریخ ایران باستان از مورخان یونانی و رومی بوده تفاوت چندانی میان دیدگاه‌های آنها دیده نمی‌شود، تنها بخشی از اطلاعاتی که از مردم ایران گرفته‌اند، تفاوت‌هایی در آن دیده می‌شود. به بیان دیگر، آنان بر اساس منابع یونانی و رومی شناخت اولیه خود را درباره تاریخ ایران باستان به دست آوردند که پس از ورود به ایران با استفاده از شنیده‌ها و گفتگو با مردم و مشاهدات‌شان از آثار باستانی به ویژه تخت جمشید، اطلاعات‌شان را کامل‌تر کردند، هر چند که هیچ‌کدام از سفرنامه‌نویسان اطلاعات دقیقی از تاریخ ایران پیش از اسلام ارائه نداده‌اند، به‌ویژه آنکه اطلاعات‌شان از دوره اساطیری ایران مغشوش و ناقص است و حتی تصویر روشن و درستی از دین زرتشتی ندارند؛ اما به طور کلی این سفرنامه‌ها حاوی اطلاعات ارزشمندی در حوزه تاریخ ایران باستان هستند. با وجود همه نقایص و ضعف‌هایی که در نوشته‌های آنها در مورد تاریخ ایران باستان به چشم می‌خورد، همه آنها به شکوه و اقتدار حکومت‌های ایرانی قبل از اسلام به عنوان یکی از امپراتوری‌های قدرتمند جهان آن روزگار، به طور مشخص اذعان داشته و در مورد آن سخن گفته‌اند. این پژوهش در پی آن است تا دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی در عصر صفوی را مورد واکاوی قرار داده و ضعف‌ها و نقایص اطلاعاتی آنها در مورد تاریخ ایران باستان روشن گردد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

اگرچه در مورد دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان عصر صفوی درباره تاریخ، فرهنگ و تمدن ایران آثار زیادی نوشته شده، اما تاکنون پژوهش مستقلی در مورد دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی دوره صفوی درباره تاریخ ایران باستان صورت نگرفته است. اما، پژوهش‌های زیر قابل ذکرند: شبیانی (۱۳۸۴) در کتاب «سفر اروپاییان به ایران» با بررسی چند نمونه از سفرنامه‌های اروپایی دوره صفوی، اشاراتی اندک به دیدگاه سفرنامه‌نویسان به ویژه در مورد شاردن، دوبروین و تاورنیه درباره تاریخ ایران باستان دارد. وی در این اثر هم‌چنین با اشاره به منابع اطلاعاتی سفرنامه‌نویسان به برخی از دیدگاه‌های آنها در مورد زرتشت هم اشاره می‌کند. نقص اثر شبیانی در این زمینه آن است که در مورد سفرنامه‌نویسان و نظرات‌شان گزینشی عمل کرده و تمام دیدگاه‌های آنها را مورد بررسی قرار نداده است. دقیقی ماسوله (۱۴۰۰) در کتاب «بررسی دین‌های ایران باستان در سفرنامه‌های دوره صفوی و قاجار» تنها، مسئله دین و باورهای دینی ایرانیان باستان را بر اساس دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان، مورد بررسی قرار داده و به سایر دیدگاه‌های آنان در مورد تاریخ ایران باستان نپرداخته است. سرافرازی و سرحدی (۱۳۹۲) در مقاله «صفویه و احیاء سنت‌های ملی و باستانی» به‌صورت توصیفی به برخی از سنت‌های باستانی ایران

اشاره کرده و تنها در چند مورد جزئی مانند سنت‌های آیینی ایران باستان از سفرنامه‌نویسان نقل کرده‌اند. رحیمی (۱۳۹۶) در مقاله «بازتاب هویت ایرانی در عصر صفوی» تلاش کرده تا با اشاراتی به تاریخ ایران باستان، رویکرد باستانی عصر صفوی را مورد بررسی قرار دهد و نقش پادشاهان صفوی را در احیای سنن ملی - باستانی بیان کند. از بین تمام سفرنامه‌نویسان، تنها اشاراتی کوتاه به نظرات شاردن در مورد تاریخ ایران باستان کرده است. شعبانی‌مقدم (۱۳۹۳) در مقاله «بازشناسی هویت باستانی ایران از منظر شاردن» تاریخ ایران باستان از نگاه شاردن و هویت و نمادهای آن را در تاریخ ایران بررسی کرده است. وی مجموعه‌ای از داده‌های شاردن در مورد تاریخ ایران باستان را به توصیفی و گزینشی آورده که ناکافی است. پژوهش حاضر متفاوت از آثار یاد شده، سعی دارد تا ضمن بررسی دیدگاه‌های همه جانبه سفرنامه‌نویسان درباره تاریخ ایران باستان، نگاهی انتقادی به این دیدگاه‌ها داشته باشد و آنها را مورد واکاوی قرار دهد.

۱-۳. اهمیت و ضرورت بحث

از آنجا که منابع رسمی تاریخ‌نگاری صفویان، چندان توجهی به تاریخ ایران باستان نداشتند، بررسی دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی که آثار مورخان کلاسیک یونانی و رومی را مطالعه کرده بودند، می‌تواند به شناخت نسبی تاریخ ایران باستان کمک کند. برخی از سفرنامه‌نویسان با ارائه دیدگاه‌هایی متفاوت و نیز طراحی تصاویری از آثار باستانی ایران مانند تخت جمشید به عنوان نماد ایران باستان و انتشار آن در اروپا، موجبات ورود محققان و متخصصان اروپایی به ایران را در حوزه باستان فراهم کردند و این مسئله سبب شناخت بیشتر از ایران باستان گردید. از آنجا که پژوهش مستقلی در باب موضوع حاضر انجام نشده، واکاوی دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی با نگاهی انتقادی و علمی که به شناخت بهتر و بیشتر تاریخ ایران باستان کمک می‌کند، ضروری است.

۲. منابع اطلاعاتی سفرنامه‌نویسان درباره تاریخ ایران باستان

سفرنامه‌نویسان پس از بازگشت به کشور متبوع‌شان دست به نگارش و انتشار سفرنامه‌هایی زدند که عموماً اطلاعات آنها از دیده‌ها، شنیده‌ها، برداشت‌های شخصی و مطالعات پیشین بود. اگرچه نمی‌توان منابع سفرنامه‌نویسان اروپایی عصر صفوی را درباره تاریخ ایران باستان به طور مشخص استخراج کرد، اما با مطالعه این سفرنامه‌ها و یادداشت‌های سفرنامه‌نویسان در این باره، می‌توان به منابع اطلاعاتی آنها پی برد. به طور کلی منابع اطلاعاتی آنان درباره تاریخ ایران باستان را می‌توان به دو بخش منابع درونی و بیرونی تقسیم کرد. منظور از منابع درونی آثار مکتوب مورخان و نویسندگان یونان و روم است که سفرنامه‌نویسان بخشی از اطلاعات و شناخت خود از ایران باستان را از آنها اقتباس کرده و آن را مبنا قرار داده‌اند. برخی از سفرنامه‌نویسان در ذکر مطالبی در مورد تاریخ ایران باستان، اسمی از این مورخان نبرده و به عبارت «بنا به نوشته مورخان باستان» (شاردن، ۱۳۷۲: ۳۲۷/۱)، «مورخان باستان بر این باورند»، «محققان یونان باستان» (همان: ۵۱۷ و ۴۹۹/۲) بسنده کرده‌اند. شمار زیادی از سفرنامه‌نویسان، به‌طور مستقیم به مورخان یونانی و رومی اشاره کرده و مطالب‌شان را از آنها نقل کرده‌اند. هرودوت^۱ (شاردن، ۱۳۷۴: ۴۹۷/۲؛ کارری، ۱۳۸۳: ۲۱۶؛ دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۳ و ۴۵۵/۱)، کنت-کورس^۲ (کمپفر، ۱۳۶۳: ۹۶؛ فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۶۷ و ۱۸۹؛ دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۳/۱؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۷۰۰/۲؛ همو، ۱۳۷۴: ۱۳۷۷/۴ و ۱۳۸۱)، دیودور سیسیلی^۳ (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۷۷/۴؛ هربرت، ۱۴۰۰: ۵۰؛ دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۸۸/۲؛ فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۸۹ و ۱۶۷)، گزنفون^۴

۱. Herodotus

۲. Quintus Curtius

۳. Diodorus Siculus

۴. Xenophon

(دلاواله، ۱۳۸۰: ۴۶۵ و ۴۴۷/۱؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۶۸۶/۲)، آریان^۱ (شاردن، ۱۳۷۴: ۷۰۰/۲)، پلوتارک^۲ (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۸۹)، استرابون^۳ (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۷۷/۴؛ اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۲۹۳؛ دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۶/۱؛ فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۶۷؛ گرس، ۱۳۷۰: ۲۰۲) و بطلمیوس^۴ (اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۱۶۲؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۵۱۷/۲) از جمله مورخان یونانی و رومی بودند که سفرنامه‌نویسان به آنها استناد کرده‌اند. کتاب مقدس تنها منبعی است که دلاواله^۵ از آن مطالبی در مورد پرسپولیس (تخت جمشید) نقل کرده است (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۸۷/۲). سانسون^۶، به یکی از کتاب‌های تورات به نام استر^۷ اشاره کرده و به نقل از آن نوشته که این کتاب، عظمت و شکوه فراوان یکی از مهمانی‌های داریوش بزرگ را ذکر می‌کند (سانسون، ۱۳۴۶: ۷۶).

منابع بیرونی، منابعی هستند که سفرنامه‌نویسان با استفاده از مشاهدات مستقیم به ویژه در مورد آثار تاریخی، پرسش و گفتگو با مردم، آثار مورخان ایرانی و شاهنامه فردوسی اطلاعات مورد نیاز خود را به دست می‌آورند. غالب این سفرنامه‌نویسان مشاهدات خود را از آثار تاریخی مربوط به ایران پیش از اسلام به ویژه تخت جمشید در سفرنامه‌شان ثبت و ضبط کردند که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد. علاوه بر این، سفرنامه‌نویسان بخشی از اطلاعات خود را از مردم می‌گرفتند. ذکر عباراتی مانند «اهالی می‌گویند»، «اهالی آنجا می‌گویند» (تاورنیه، بی تا: ۶۴، ۱۹۰)، «مردم بومی محل»، «به گفته اهالی» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۱۰/۲)، «ایرانیان غالباً معتقدند» (کارری، ۱۳۸۳: ۲۲۰)، «یکی از مردمان ساده دل می‌گفت» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۱/۱)، بیانگر آن است که سفرنامه‌نویسان اطلاعات خود را با پرسش از مردم و گفتگو با آنها کامل می‌کردند. در همین راستا دلاواله می‌گوید: «تنها به نوشتن گفته‌های مردم عامی و قضاوت خود اکتفا نمی‌کنم و هرچه می‌شنوم فوراً و بدون تحقیق نمی‌نویسم. علاوه بر اشخاص مختلف و باسواد در شهرها، در شهرهای دیگر با کسانی که با تجربه‌تر و آگاه‌تر هستند مسئله را در میان می‌نهم تا کاملاً مطلب دستگیرم شود و برایم دقیقاً روشن گردد» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۹۱/۱). برخی از اطلاعات ارائه شده توسط دلاواله در مورد تاریخ ایران باستان که اشتباه هستند، این ادعای او را رد می‌کند.

دلاواله و تاورنیه^۸ دو سیاحی هستند که بخشی از اطلاعات خود در مورد آیین زرتشت در ایران باستان را از زرتشتیان ساکن اصفهان و کرمان گرفته‌اند. دلاواله، مدعی شده که با یکی از زرتشتیان در مورد اعتقاد آنها به خدا صحبت کرده و از او اطلاعات مفیدی گرفته است. تاورنیه نیز با ذکر عباراتی مانند «گبرها در مورد زرتشت روایت می‌کنند»، «گبرها می‌گویند» (تاورنیه، بی تا: ۴۱۸-۴۱۹) می‌نویسد: «من در اواخر سنه ۱۶۵۴ برای انجام معامله‌ای که با گبرها داشتم سه ماه در کرمان توقف و در این مدت اغلب اوقات به تحقیق مذهب و قوانین و عادات آنها می‌پرداختم» (همان: ۴۱۸). بخشی دیگر از اطلاعات مورد نیاز سفرنامه‌نویسان از آثار مورخان ایرانی گرفته شده است. شاردن^۹ از حمدالله مستوفی، مورخ قرن هشتم هجری، مطالبی را نقل کرده است (شاردن، ۱۳۷۴: ۵۰۹-۵۱۰). از آنجا که تاورنیه کتاب روضه‌الصفای میرخواند را معتبرترین کتاب تاریخ ایران معرفی کرده بعید نیست که بخشی از اطلاعات خود در مورد تاریخ ایران باستان را از این کتاب گرفته باشد. فیگوئروا^{۱۰}، مدعی شده که آثار مصنفان قدیم و سفرنامه‌ها را مطالعه کرده و بخشی از اطلاعات خود را از آنها وام گرفته و می‌نویسد: «اگر نوشته تاریخ بزرگ میرخواند مورخ ایرانی صد سال پیش را قبول داشته باشیم...» (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۵۴). به نظر می‌رسد که وی اشتباه کرده چون مورخ صد سال قبل از ورود فیگوئروا به ایران، خواندمیر، مؤلف تاریخ حبیب‌السیر، است

¹ Arrian

² Plutarch

³ Strabon

⁴ Ptolemy

⁵ Della Valle

⁶ Sanson

⁷ Esther

⁸ Tavernier

⁹ Chardin

¹⁰ Figueroa

و میرخواند صاحب کتاب تاریخ روضه‌الصفاء است که در سال ۹۰۳-۹۰۴ قمری از دنیا رفته بود. علاوه بر اینها، یکی دیگر از منابع اطلاعاتی سفرنامه‌نویسان، شاهنامه بود. شاهنامه فردوسی به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع ادبیات فارسی و نماد هویت ملی ایرانی‌ها در طول تاریخ ایران بعد از اسلام همواره اهمیت فراوانی داشته و دارد. گسترش انواع هنرهای وابسته به شاهنامه مانند شاهنامه‌خوانی و نقالی، استنساخ نسخ متعدد آن در دوره صفوی، مؤید ارزش و اهمیت والای آن است (رستمی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۳۱). شاهنامه در کنار توجه ویژه شاهان صفوی بدان، در جامعه و در بین مردم هم اهمیت ویژه‌ای داشت. از نگاه مردم شاهنامه کارنامه نیاکان ایرانی‌شان بود و یادآور عظمت و شکوه سرزمین باستانی شان (همان: ۱۳۶). شاهنامه‌خوان‌ها در این دوره، کارشان خواندن شاهنامه فردوسی در دربار، مجالس خصوصی، عمومی و قهوه‌خانه‌ها بود. نقالی و پرده‌خوانی سبب آشنایی مردم با شاهنامه بود. مردم با گوش دادن به شاهنامه‌خوانی از دوران ایران باستان اطلاعاتی کسب می‌کردند و آن را به دیگران از جمله سیاحان خارجی انتقال می‌دادند. شاردن یکی از منابع مهم برای ایران باستان را شاهنامه می‌داند و می‌نویسد: «شاهنامه یا تاریخ و سرگذشت شه‌یاران ایران به نظم است. کتابی است گرانقدر و ارجمند که در سراسر مشرق زمین معروف و مورد توجه همه مردمان است و هم‌چنان که هومر^۱ و ویرژیل^۲ مورد احترام اروپاییان‌اند، شاهنامه در نظر ایرانیان عظیم می‌نماید» (شاردن، ۱۷۴: ۱۱۰۲/۳).

با وجود اینکه سفرنامه‌نویسان بخشی از اطلاعات خودشان را از مردم گرفته‌اند، اما برخی از آنها معتقدند که ایرانی‌ها از گذشته باستانی‌شان آگاهی ندارند و یا اطلاعات بسیار کمی دارند. دلاواله، کارری، فیگوئروا و آنترمونی از این دسته هستند (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۸۸/۲؛ کارری، ۱۳۸۳: ۲۱۳، ۲۲۰؛ فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۲۹؛ آنترمونی، ۱۳۹۷: ۱۰۲). جای شگفتی است که آنان چنین دیدگاهی دارند، چون همین سفرنامه‌نویسان در مورد برخی از وقایع ایران باستان از مردم روایت کرده‌اند، حتی دلاواله اذعان می‌دارد که در میان زرتشتیان امکان ندارد انسان آگاه و مطلعی در بین آنها نباشد (دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۶/۱) که از تاریخ باستانی خودشان اطلاعی نداشته باشند. شاردن نیز مطالب مندرج در آثار مورخان ایرانی از جمله تاریخ روضه‌الصفای میرخواند درباره تاریخ ایران باستان را بی‌اعتبار و افسانه می‌داند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۰۲/۳). وی بر این باور است که تاریخ ایران باستان از کتاب و باورهای زرتشتیان گرفته شده و کسی هم به فکر تحقیق و کشف تاریخ واقعی دوران باستان نمی‌باشد (همانجا). به نظر می‌رسد که این دیدگاه او برگرفته از نگاه شرق‌شناسانه اروپاییان نسبت به ایرانیان است.

به‌طور کلی، سفرنامه‌نویسان در نوع نگاه خود به تاریخ ایران باستان به دو گروه تقسیم می‌شوند: برخی از آنها به‌هنگام اقامت در ایران، کانون توجه‌شان به مردم و آداب و رسوم آنها معطوف بود و به گذشته و ادوار باستانی ایران یا توجهی نکردند و یا اینکه خیلی گذرا به آن اشاره داشته‌اند. عده دیگری از سفرنامه‌نویسان، علاوه بر توجه به شناخت اوضاع سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران، نگاهی عمیق‌تر و گسترده‌تری به گذشته باستانی ایران داشته‌اند که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد.

۳. دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان درباره شاهان اساطیری و باستانی ایران

بخشی از نوشته‌های سفرنامه‌نویسان مربوط به ذکر پادشاهان اساطیری و باستانی ایران است که عموماً اطلاعات آنها به‌ویژه در ارتباط با تاریخ اساطیری ایران بسیار کم و ناقص است. دلاواله، تنها از کی‌بهمن (بهمن‌شاه) یکی از شاهان کیانی اسم برده که به‌گفته او، مدت‌ها پیش از داریوش بر ایران سلطنت می‌کرده است (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۲۲۲/۲). فیگوئروا، نیز فقط از جمشید یکی از شاهان پیشدادی

^۱. Homer

^۲. Virgile

اسم برده است: «با اینکه همگان در مورد زمان تولد و حکومت این قهرمان (جمشید) متفق القول نیستند، معذالک کسانی که تنها به افسانه اکتفا نمی‌کنند و با احتیاط بیشتری سخن می‌رانند، می‌گویند این پادشاه هزار سال پیش از طوفان نوح می‌زیسته است» (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۴۳). وی در ادامه، به اشتباه جمشید را یکی از اولین و مقتدرترین فرمانروایان آشور قلمداد کرده است (همانجا). هربرت^۱، فهرست نام شاهان ایرانی را می‌دهد که قسمت آغازین آن از شاهنامه و بقیه را از کتاب‌های کلاسیک یونانی و رومی گرفته است. این فهرست از کیومرث تا اسکندر است، اما اسم شاهان سلوکی و اشکانی در آن دیده نمی‌شود و اسامی پادشاهان ساسانی را به صورت ناقص از شاپور تا هرمز ذکر می‌کند (هربرت، ۱۴۰۰: ۱۴۵-۱۴۶). وی در سفرنامه‌اش هنگامی که از شهر شیراز صحبت می‌کند، می‌گوید: «عده‌ای معتقدند که بانی شیراز جمشید پنجمین پادشاه ایران و از نسل نوح بوده است» (همان: ۵۴).

شاردن، شرح مفصل‌تری در مورد تاریخ اساطیری ایران دارد. وی در مورد سرزمین باستانی ایرانیان می‌نویسد: «ایرانیان سرزمین خود را ایران یا ایرون می‌نامند، تاریخ آنان حکایت می‌کند که در زمان پادشاهی افراسیاب نهمین شهریار ایران، مرز ایران افزون بر شمال سرزمین کنونی تمامی کشورهای میان دریای خزر و دریای چین را در شمال و خاور در بر داشته و هم‌او این امپراتوری پهناور را در محل رود جیحون به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم کرد. قسمت شمالی را توران و قسمت جنوبی را ایران نامید. پادشاه ایران را کی‌ایران می‌گفته‌اند و ایراندخت شهبانوی ایران بوده است» (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۸۵/۲). معلوم نیست که شاردن این اطلاعات ناقص خود را از چه منبعی گرفته است، چون افراسیاب پادشاه تورانیان بوده نه ایرانیان. اما زمانی که در مورد پادشاهی کیانیان صحبت می‌کند ضمن اینکه اطلاعاتش نسبتاً دقیق است، اشاره می‌کند که این اطلاعات را از هرودوت گرفته است: «کاووس‌ها افراد افسانه‌ای ایرانی می‌باشند که کاووس پادشاه ایران پسر قباد که از جمله پادشاهان دومین سلسله سلاطین ایران است به همین نام خوانده شده. سرگذشت این پادشاهان به سبب قدمت دوران زندگی آنان به صورت اسطوره و افسانه درآمده و هرودوت در اثر خود حکایتی بدین مفهوم آورده است» (همان: ۴۹۷/۲).

وی در مورد پیشدادیان می‌نویسد: «نخستین سلسله پادشاهان ایران را پیشدادیان می‌خوانند زیرا پادشاهان این سلسله نخستین شهریارانند که واضع قانون و دادگستری بوده‌اند و اساس و پایه سلطنت خویش را بر عدل و داد نهاده‌اند. هوشنگ دومین پادشاه سلسله پیشدادیان و منوچهر پنجمین شهریار این سلسله است» (همان: ۵۱۷/۲). مشخص نیست که چرا شاردن، منوچهر را پنجمین شاه پیشدادیان دانسته است. حتی اگر وی، ضحاک را نیز به دلیل نداشتن فر (فرّه) جزو شاهان پیشدادی ندانسته باشد، باز هم منوچهر ششمین شاه محسوب می‌شود. در منابع جدید، از منوچهر به عنوان هفتمین شاه اسم برده شده است (نک: آموزگار، ۱۳۷۴: ۵۵-۵۶). وی اولین پادشاه ایران را کیومرث و آخرین را یزدگرد آورده و در ادامه، ده نفر را به عنوان پهلوانان افسانه‌ای ایران معرفی می‌کند که تنها اسامی هفت نفر از آنها را به ترتیب ذکر کرده است: فریدون، اسکندر پسر داراب، بهرام گور، رستم، بزرگمهر، باربد و فرهاد (همان: ۱۳۷۰/۴-۱۳۷۱). نکته جالب توجه آن است که وی، بزرگمهر وزیر دوره ساسانی، باربد موسیقیدان معروف ساسانیان و فرهاد را همانند پهلوانان افسانه‌ای دنیا معرفی می‌کند. شاردن در جایی دیگر از سفرنامه‌اش می‌نویسد: «دستان، تهمتن و فربرز نام قهرمانان باستانی ایران است. ممکن است آنان را موجودات عظیم و خارق‌العاده افسانه‌ای تصور کرد. میان دلبران و قهرمانان ایران آنکه معروف‌تر از همه، رستم است» (همان: ۳۶۵/۱-۳۶۶). دستان و تهمتن القاب رستم هستند که شاردن به اشتباه، آنها را پهلوانان دیگری غیر از رستم اسم برده است.

نویسنده سفیر زیبا ضمن اذعان به این مطلب که ایران یکی از قدیمی‌ترین کشورهای جهان است، تنها سفرنامه‌ای است که به آریایی‌ها اشاره نموده که دو هزار سال قبل از میلاد مسیح در ایران مستقر شده‌اند. وی همچنین سلسله‌های حکومتی ایران را از هخامنشیان آغاز کرده و از مادها سخنی به میان نیاورده است (گرس، ۱۳۷۰: ۱۷۴-۱۷۵).

^۱ . Herbert

کوروش، داریوش، خسرو پرویز و یزدگرد سوم تنها پادشاهان ایران باستان بودند که سفرنامه نویسان درباره آنها مطالبی ذکر کرده اند. گرس^۱، کوروش را بزرگترین شاه ایران زمین دانسته که توانسته بابل را جزو امپراتوری ایران قرار دهد (همان: ۱۷۶، ۲۴۴). در سفرنامه زنو، در مورد قدرت داریوش آمده است: «در میان تمام پادشاهان مشرق زمین که از زمان شکست ایرانیان و انتقال حکومت آنان به یونانیان به جهاننداری رسیده اند هیچ یک فر و شکوه داریوش را نیافته اند (زنو، ۱۳۸۱: ۲۱۵). سانسون نیز ضمن اشاره به شوش به عنوان پایتخت داریوش وسعت قلمرو هخامنشیان در دوره داریوش را مشتمل بر بیست و پنج کشور و ایالت دانسته است (سانسون، ۱۳۴۶: ۲۰۴، ۱۳۰). نویسنده سفیر زیبا در سفرنامه خود در مورد خسرو پرویز آورده که این پادشاه جنگ های متعددی با دشمنانش انجام داد و در نهایت بر اثر خیانت اطرافیان خود به دست پسرش شیرویه به قتل رسید (گرس، ۱۳۷۰: ۱۸۸). تاورنیه هم فقط به یزدگرد سوم آخرین شاه ساسانی اشاره می کند که توسط خلیفه دوم محمد (ص)، عمر، از مملکت خود رانده شد (تاورنیه، بی تا: ۴۲۹). این سفرنامه نویسان، به توصیفات فوق در مورد شاهان ایرانی بسنده کرده و دیدگاه قابل ذکرى ندارند.

۴. توصیف سفرنامه نویسان از اماکن و آثار تاریخی ایران باستان

۴-۱. اماکن

۴-۱-۱. ماد، پارت، پارس

سفرنامه نویسان، برخی از ایالات ایران را با همان نام قدیمی دوران باستان می خواندند. شاردن در مورد ماد می نویسد: «در روزگاران بسیار دور، ماد بر بیشتر قاره آسیا تسلط داشته اما اکنون فقط قسمتی از یک استان ایران است که ایرانیان آذربایجان یا اسورپایکان^۲ می نامند» (شاردن، ۱۳۷۴: ۴۷۱/۲). کمپفر^۳، سیاح آلمانی، آذربایجان را همان ماد شمالی می داند (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۵۸). استودارت^۴، قزوین را جزو ماد قلمداد کرده (استودارت، ۱۴۰۰: ۱۷۴، ۲۰۷، ۲۱۶) و هربرت نیز دماوند و تهران را بخشی از سرزمین ماد دانسته است (هربرت، ۱۴۰۰: ۱۱۳) در سفرنامه ایتپرسیکوم، نام «مدی» برای آذربایجان به کار برده شده است (فن دریابل، ۱۳۸۸: ۷۵). اولتاریوس^۵ و تاورنیه نیز از سرزمین ماد در سفرنامه شان اسم برده اند (اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۴۱، ۸۵؛ تاورنیه، بی تا: ۶۶، ۳۵۷). از آنجا که منابع تاریخی بسیار اندکی در مورد مادها وجود دارد، سفرنامه نویسان نیز افزون بر نام مادها، اطلاعات قابل ذکرى در مورد این سلسله ارائه نداده اند. اما در مورد پارتها و پارسها اطلاعات بیشتری داده اند.

شاردن شرح مفصل و تقریباً دقیقی از پارت دارد: «سرزمین پارت که در قرون قدیم یکی از امپراتوری های مهم بوده اکنون یکی از مهم ترین استان های ایران است. این سرزمین از طرف مشرق به خراسان، از طرف جنوب به فارس، از مغرب به آذربایجان یا ماد، از شمال به گیلان و مازندران - هیرکانی باستان - محدود است. مردم مشرق زمین پارت را عراق عجم - عراق ایران - می نامند» (شاردن، ۱۳۷۴: ۴۹۹/۲). شاردن در ادامه، از نظر نژادی به پارتها و اشکانیان پرداخته و با استناد به نوشته های مورخان یونان باستان آنان را از تیره تیمور لنگ و هلاکو و دیگر پادشاهان تاتار دانسته (همان: ۵۰۰/۲) که کاملاً اشتباه است. کارری^۶، اگرچه حدود و قلمرو پارتها را

۱. Gres

۲. Asurpaican

۳. Kaempfer

۴. Stodart

۵. Olearius

۶. Careri

از فرات تا سند نوشته (کارری، ۱۳۸۳: ۱۸۳)، اما به مرزهای شمالی و جنوبی آنها هیچ اشاره ای نکرده است؛ در حالی که حدود قلمرو صفویان را به صورت دقیق ذکر می‌کند.

در سفرنامه‌های ایترپرسیکوم و کارری، شهر اصفهان جزو قلمرو پارت‌ها آمده است (فن‌دریابل، ۱۳۸۸: ۶۶؛ کارری، ۱۳۸۳: ۷۷). هربرت و استودارت از کاشان به عنوان سرزمین پارت (پارتیا) نام برده (هربرت، ۱۴۰۰: ۱۲۸؛ استودارت، ۱۴۰۰: ۱۹۴) و تاورنیه و آنترمونی^۱ عراق عجم را پارت قدیم نوشته‌اند (تاورنیه، بی‌تا: ۳۵۸؛ آنترمونی، ۱۳۹۷: ۱۰۱).

واژه پارس در نوشته‌های دلاواله و استودارت به چشم می‌خورد (دلاواله، ۱۳۸۰: ۴۸۵/۱؛ استودارت، ۱۴۰۰: ۲۰۰). از بین همه سفرنامه‌نویسان، شاردن نگاهی عمیق‌تر و تحلیلی‌تر نسبت به واژه پارس دارد. وی معتقد است که فارس یا پارس یکسان و به جای هم تلفظ و یک معنی می‌دهند. نام پرسه^۲ اسطوره یونانی به تحقیق از نام ایرانی فیروز اسم شهریار ایران اقتباس شده است. ایرانیان باستان از چهار هزار سال پیش در سرزمین فارس دارای حکومتی بزرگ و سازمانی منظم بوده و مردم همین منطقه بودند که در دوران باستان بنیانگذاران شاهنشاهی ایران بوده‌اند (شاردن، ۱۳۷۴: ۴/۱۳۷۰). وی با استناد به نوشته‌های جغرافی‌دانان می‌نویسد: «این منطقه به پنج ناحیه خوره اردشیر، استخر (اصطخر)، دارابگرد، شاپور و قباد تقسیم می‌شده است که ناحیه خوره اردشیر در جنوب و مرکز آن شیراز کنونی است. ناحیه استخر در مغرب است و مرکزش فیروزآباد یا پرسپولیس نام دارد. همه این نواحی به نام پادشاهان باستانی ایران خوانده می‌شود. فارس قدیم‌ترین ایالات ایران است و نخستین ایالتی است که آبادان و مسکون شده و هسته مرکزی و اولیه تشکیل شاهنشاهی ایران بوده است» (همان: ۴/۱۳۶۸-۱۳۶۹). اشارات دقیق شاردن، در مورد جغرافیای ایالت پارس در ایران باستان نشان از مطالعات جغرافیایی او در این زمینه است. وی درباره واژه پارس از لحاظ لغوی می‌نویسد: «پارس نامی بسیار کهن است و ایرانیان زبانی را که پیش از حمله اعراب بدان سخن می‌گفته‌اند فرس قدیم نامیده‌اند. کلمه فارس در زبان فارسی قدیم به معنی سوارکار است. لفظ فراس در زبان فارسی کنونی به معنی چابک‌سوار است» (همان، ۶۸۶/۲).

۲-۴-۱. تبریز

بیشتر سفرنامه‌نویسان در مورد شهر تبریز به عنوان یکی از شهرهای ایران باستان نظر یکسانی دارند. نکته مشترک همه دیدگاه‌ها این است که از تبریز به عنوان اکباتان قدیم نام می‌برند و معتقدند که تبریز همان اکباتان قدیم است. فیگوئروا، تاورنیه و اولتاریوس چنین نظری دارند (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۲۲؛ تاورنیه، بی‌تا: ۶۶؛ اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۲۴۷). آنترمونی، تبریز را کلانشهر باستانی ماد می‌داند و معتقد است که آثار فوق‌العاده نشان‌دهنده شکوه باستانی و ثروت تبریز است (آنترمونی، ۱۳۹۷: ۶۹). هربرت می‌گوید: «تبریز اسم خود را از کوه توروس که نزدیک آنجاست گرفته است. شهری است بزرگ و معروف ولی اکنون بزرگی زمان اکباتان را ندارد. توروس یا تبریز که از مصالح ویرانه‌های قدیمی اکباتان بنا شده زیبایی، بزرگی و شهرت اکباتان را ندارد (هربرت، ۱۴۰۰: ۱۱۴-۱۱۵). در سفرنامه بازرگان ونیزی در ایران به اشتباه شهر تبریز به عنوان مقر داریوش ذکر شده است (سفرنامه بازرگان ونیزی در ایران، ۱۳۸۱: ۴۰۷). به عقیده شاردن هم، تبریز همان شهر باستانی اکباتان است که در تورات و تاریخ‌های کهن آسیا از آن سخن به میان آمده است (شاردن، ۱۳۷۴: ۴۸۲/۲). وی با وجود اینکه چنین نظری دارد، به نکته جالبی اشاره می‌کند اما معلوم نیست که چرا باز هم بر عقیده خودش مبنی بر اینکه تبریز همان اکباتان بوده تأکید دارد. وی می‌نویسد: «با اعتماد تمام می‌گویم که در سراسر شهر تبریز نه از آثار باستانی و عمارات و ابنیه کهن اثری دیده می‌شود و نه از آثار کاخ اکباتان که روزگاری بیلاق پادشاهان آسیا بوده، نشانی به جاست» (همانجا). به نظر می‌رسد منابع اطلاعاتی همه این سفرنامه‌نویسان، مشترک بوده است.

^۱ . Antermony

^۲ . Persee

۳-۴-۱. دربند

دربند یکی از شهرهای دوره صفوی بود که غالب سفرنامه نویسان از آن دیدن کرده و در مورد ساخت آن اظهار نظر کرده اند. نکته جالب توجه آن است که تمام این سفرنامه نویسان بنای آن را به اسکندر نسبت می دهند. جنکینسون^۱، درباره دربند می نویسد: «دربند شهری باستانی است. در آن شهر یک دژ و تپه ای به نام کاستوی^۲ قرار دارد. این دژ به سبک ما از سنگ ساخته شده است. اسکندر اولین بانی دژ بود. در زمان جنگ با پارس ها و مادها این دیوار را بنا کرد. سپس دیوار بسیار بلند و قطوری ساخت، اسکندر برای جلوگیری از فرار مردم این منطقه و محافظت از آنان در مقابل دشمن این دیوار را ساخت» (جنکینسون، ۱۳۹۶: ۹۵). باروگ^۳ از همراهان جنکینسون هم چنین نظری دارد (باروگ، ۱۳۹۶: ۲۳۷) اشترویس^۴، شرح مفصل تری درباره دربند دارد و تنها سفرنامه نویسی است که عقیده دارد استحکامات شمال دربند توسط انوشیروان ساخته شده است: «برخی می گویند اسکندر مدتی در این شهر اقامت داشت و آن دیوار را ساخت. هیچ یک از ساخته های اسکندر به غیر از این دیوار که در سمت جنوب قرار دارد و این قلعه، باقی نمانده است. تمام استحکامات شمال شهر توسط انوشیروان پادشاه ماده^۵ ساخته شده اند. روی دیوار اسکندر که هنوز هم، چنین نامی دارد یک سنگ مستطیل شکل با یک کتیبه باستانی به خط عربی قرار دارد که کسی نمی تواند کتیبه را بخواند. در بخشی از شهر که روبروی حومه آن قرار دارد تعداد زیادی مقبره دیده می شود. تعداد زیادی از پادشاهان پارس و ماد در آن قبرها دفن شده اند^۶ و به آن مکان تقدس بخشیده اند» (اشترویس، ۱۳۹۶: ۵۳-۵۵). اولتاریوس و آنترونی هم گفته اند این شهر به گفته مورخان و اهالی دربند، توسط اسکندر ساخته شده است (اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۴۶۰؛ آنترونی، ۱۳۹۷: ۵۱).

۲-۴. آثار تاریخی

۱-۲-۴. نقش رستم

نقش رستم یکی از معدود آثار تاریخی دوران ایران باستان است که سفرنامه نویسان از آن دیدن کرده و در مورد تاریخچه آن سخن گفته اند. اطلاعات آنها در مورد تاریخچه نقش رستم ضعیف و ناقص است. به نظر می رسد که اطلاعات خود را از اهالی آنجا گرفته اند. دلاواله می نویسد: «مردم بومی، نقش رستم را به معنای تصویر رستم می نامند و بر این باورند که این نقوش معرف چهره و پاره ای از قهرمانی های اوست. به گفته اهالی، این قهرمان در دوران سلطنت کمبوجیه و کوروش و شاید قبل از آنها می زیسته است. عده زیادی هنوز معتقدند که این شخصیت وجود داشته و داستان ها و وقایعی که به او نسبت می دهند تماماً افسانه نیست» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۲/۱۱۰). هربرت نیز می نویسد: «در پنج مایلی چهل منار به طرف غرب تصویر قهرمان بزرگ ایرانیان رستم قرار دارد که آن را نقش رستم می نامند. قبر او در تپه مرتفعی به فاصله سه مایل از استخر قرار دارد و ایرانیان به او اعمال حیرت آوری نسبت می دهند که شبیه شوالی بلیانس^۷ یا شوالیه آفتاب ماست» (هربرت، ۱۴۰۰: ۵۴). اشترویس، هم نظری شبیه به سیاحان فوق الذکر دارد: «ویرانه های چند بنا در فاصله تقریباً دو مایلی چهل منار وجود دارد. یکی از بناها را به رستم قهرمان ایرانی ها نسبت می دهند. ایرانی ها تمام کسانی را که کارهای شجاعانه

۱. Jenkinson

۲. Castowe

۳. Baroug

۴. Struys

۵. اشترویس به اشتباه، انوشیروان پادشاه ساسانی را از سلسله ماد نوشته است.

۶. به نظر می رسد اشترویس در اینجا هم اشتباه کرده است، هیچ سندی دال بر قبر شاهان ماد و پارس در دربند وجود ندارد.

۷. Bellianys

انجام می‌دهند رستم می‌نامند. همان‌طور که یونانی‌ها نام آشیل و رومی‌ها راسکیوس را به کار می‌برند» (اشترویس، ۱۳۹۶: ۲۳۲-۲۳۳). این سفرنامه‌نویسان اشاره‌ای به دیگر آرامگاه‌های موجود در آنجا نکرده و تنها به وجه تسمیه نقش رستم پرداخته و به مطالبی که جسته و گریخته و ناقص شنیده‌اند، اعتنا کرده و در سفرنامه‌شان نوشته‌اند.

۲-۲-۴. تخت جمشید: جلوه‌گاه تاریخ ایران باستان

توصیف تخت جمشید در سفرنامه‌های اروپاییان جایگاه ویژه‌ای دارد. به نظر می‌رسد که آنها تخت جمشید را نماد ایران باستان می‌دانستند چرا که با توجه به مطالعه متون تاریخی یونان باستان و روم اطلاعات و آگاهی آنها نسبت به این مکان نسبت به جاهای دیگر بیشتر بوده است. توصیفاتی که مورخان یونانی و رومی از تخت جمشید و به آتش کشیدن آن توسط اسکندر ارائه داده‌اند، برای این دسته از سفرنامه‌نویسان بسیار جالب توجه بوده و تقریباً تمام سیاحان و فرستادگان سیاسی اروپایی که در دوره صفوی به ایران آمدند از تخت جمشید دیدن کردند. آنها در توصیف این اثر شگفت‌انگیز نظرات متفاوت و گوناگونی ارائه داده‌اند. برخی از آنها مختصر و گذرا به آن اشاره کرده و برخی دیگر نیز به شکل مفصل‌تری به توصیف و ویژگی‌های این اثر پرداخته‌اند. چهل منار یا چهل ستون در باب تخت جمشید، عنوانی است که در بیشتر سفرنامه‌ها به چشم می‌خورد (تاوورنیه، بی‌تا: ۶۵۵؛ کارری، ۱۳۸۳: ۲۲۰؛ فیدالگو، ۲۵۳۷: ۴۶؛ هربرت، ۱۴۰۰: ۵۱؛ استودارت، ۱۴۰۰: ۲۰۰). شاردن در مورد دلیل نام‌گذاری آن به چهل ستون یا چهل منار می‌نویسد: «ایرانیان قسمتی از بنای تخت جمشید را چهل ستون می‌نامند، در صورتی که عده ستون‌هایش بیش از نصف این شماره نبوده است. ایرانیان در مقام مبالغه رقم چهل را بر زبان می‌آورند» (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۴۵۰/۴). اسمیت^۱، سفیر هلندی، می‌گوید فقط شانزده ستون باقی مانده است (اسمیت، ۲۵۳۶: ۷۷). مفصل‌ترین و دقیق‌ترین توصیفات از تخت جمشید در سفرنامه‌های فیگوئروا، دلاواله و کارری آمده است (نک: فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۷۱-۱۹۱؛ دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۸۷/۲-۱۱۰۰؛ کارری، ۱۳۸۳: ۲۱۲-۲۲۱). دلاواله، شاید اولین کسی بود که سنگ‌نوشته‌های تخت جمشید را برای جهان غرب تشریح کرد و آثاری از خطوط قدیمی آشوری را با خود به اروپا برد (حاجیان‌پور، ۱۳۸۶: ۴۴).

بیشترین تصاویر از تخت جمشید در سفرنامه شاردن آمده است (نک: شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۸۲/۴-۱۳۸۹). سفرنامه‌نویسان در مورد اینکه این بنا چه زمانی و توسط چه کسی ساخته شده اختلاف نظر دارند. هربرت در این رابطه اظهارنظرهای ضد و نقیضی دارد. یک بار می‌گوید که پرسپولیس به قول عده‌ای توسط سوفارینوس^۲ از سلسله ماد بنا گشته^۳ و در جای دیگری معتقد است که پرسپولیس را کمبوجیه زیباتر و آبادتر کرد (هربرت، ۱۴۰۰: ۴۹-۵۰) و در اظهارنظری عجیب می‌نویسد: «ایرانیان می‌گویند بانی این آثار جمشید بوده و تصویر او اغلب جاها کنده شده است» (همان: ۵۳). استودارت، یکی از همراهان هربرت، کوروش و کمبوجیه را بانی این اثر دانسته و می‌گوید که این کمبوجیه همان است که ایرانیان جمشید می‌گویند (استودارت، ۱۴۰۰: ۲۰۰). کارری، می‌گوید تخت جمشید «کاخ داریوش بوده، اما کی و چه زمانی ساخته شده کسی از آن آگاهی ندارد. خارجی‌ها، منشأ آن را اساطیر یونانی می‌دانند. تصور نمی‌رود این همه آثار باستانی ارجمند در زمان یک شاه ساخته شده باشد» (کارری، ۱۳۸۳: ۲۲۰). فیدالگو^۴ معتقد است که این بنا توسط داریوش ساخته شده است (فیدالگو، ۲۵۳۷: ۴۶-۴۷). اشترویس می‌گوید که یک ایرانی کهنسال به من گفت که شهر پرسپولیس را شخصی به نام آلاموس ساخت (اشترویس، ۱۳۹۶: ۲۲۷) و در ادامه می‌نویسد: «نویسندگان یونانی و لاتین بنای کاخ را به کوروش نسبت می‌دهند. ولی ایرانی‌ها بر این باورند که شاه جمشید آن بنا را ساخت. این روایات نمی‌توانند با یکدیگر مطابقت داشته باشند، اما علیرغم این

^۱ . Smith

^۲ . Sofarinus

^۳ . سوفارینوس از شاهان آشوری بود نه ماد.

^۴ . Fidalgo

اختلاف، مسلم است که سازنده این بنای باشکوه پادشاه قدرتمندی بود» (همان: ۲۲۸). تفاوتی که در دیدگاه های این سفرنامه نویسان دیده می شود، مبین آن است منابع اطلاعاتی آنها متفاوت بوده است.

عموم سفرنامه نویسان تخت جمشید را یک شاهکار می دانند و از آنجا تعریف و تمجید کرده اند. به دلیل جلوگیری از اطاله کلام تنها به چند مورد اشاره می شود. دلاواله می نویسد: «این ویرانه بقایای پرسپولیس باشکوه و پر ابهت باستان است» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۸۷/۲). فیگوئروا ضمن تحسین برانگیز خواندن آنجا از لحاظ قدمت، عظمت و زیبایی می نویسد: «آثار ذی قیمت و تقریباً جاودانی و مقدس چهل منار و پرسپولیس، اگرچه کمتر مورد توجه اروپاییان قرار گرفته، از همه آثار عتیق شناخته شده جهان قدیم تر است. چهل منار از لحاظ تنوع پیکرنگاری و علو معماری واجد بسیاری خصوصیات بارز است که برای مردم عصر ما دلربا و تحسین برانگیز است. کمال، صلابت و زیبایی انبوه سنگ های مرمر و یشم در این بنا به حدی است که هیچ ستونی از آن را نمی توان یافت که خود به تنهایی اثری نادر و کامل نباشد» (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۱۸۸). وی در ادامه می نویسد: «با مشاهده قدمت و شکوه و عظمتی که به خصوص در کمال و وقار این شاهکار زیبای معماری نمایان است نه تنها می توان آن را در شمار عجایب هفتگانه جهان به حساب آورد، بلکه باید انصاف داد که هیچ یک از آثار شگفت انگیز، با این بنا که در نوع خود بی مانند است، پهلوی نمی زند و با آن قابل مقایسه نیستند» (همان: ۱۱۹). کاری نیز معتقد است که نه بناهای یادگاری روم قدیم و نه آثار تاریخی مصر و نه آثار فاتح بزرگ آسیا (اسکندر) هیچ کدام با ویرانه های تخت جمشید قابل مقایسه نیستند. مرد مقتدری برای بقای نام و ارائه شکوه و اقتدار خود سنگ نبشته هایی به جا گذاشته تا فرزندان وی بر آیندگان ببالند و قدرت و عظمت او را به رخ دیگران بکشند» (کاری، ۱۳۸۳: ۲۱۱، ۲۱۹). هربرت نیز عظمت پرسپولیس را کمتر از عظمت معبد باشکوه الهه دیانا نمی داند (هربرت، ۱۴۰۰: ۵۱). اشترویس، تخت جمشید را با شکوه ترین، شگفت انگیزترین و مستحکم ترین بنای جهان می داند (اشترویس، ۱۳۹۶: ۲۲).

برخلاف این سفرنامه نویسان، تاورنیه با وجود آنکه حدود هشت روز در تخت جمشید اقامت داشته توصیف چندانی از آنجا نکرده و تنها نظرات آنژ^۱، نقاش هلندی، که در این زمان در ایران حضور داشت را منعکس کرده که می گوید: «آنها غیر از ستون های کهنه چیز دیگری نیستند که عده ای هنوز به پا ایستاده و بعضی صورت های حجاری بی تناسب و چند الحاق کوچک مربع تاریک، کلیه این آثار ثابت می کند که چهل منار سابق چیزی غیر از بت خانه نبوده است» (تاورنیه، بی تا: ۶۵۵). شاید بتوان گفت که ویرانه های تخت جمشید از نظر یک نقاش حرفه ای مانند آنژ چندان جالب توجه نبوده و تاورنیه نیز نظرات او را در این زمینه انعکاس داده و خود اظهارنظری نکرده که البته پرسش برانگیز است، چرا که تاورنیه در اغلب روایت هایش نهایت دقت را به خرج داده است. سفرنامه نویسان با اظهار شگفتی در مورد تخت جمشید، این حقیقت را بیان کرده اند که بقایای چنین آثاری به عنوان یک سنت کهن، تا اندازه زیادی ارج دارد و نشانگر یک تمدن پیشرفته ایرانی است. آنان با اطلاعاتی که از مشاهده مستقیم خود در مورد تخت جمشید به دست آوردند و انتشار آن در اروپا، هم در نگاه اروپاییان که همیشه تمدن یونانی و رومی را برتر از تمدن های شرقی از جمله ایران می دانستند، تغییر ایجاد کردند و هم اینکه موجب تتبع بیشتر اروپایی ها در مورد تاریخ و تمدن ایران باستان گردیدند.

۵. بازتاب حمله اسکندر مقدونی به ایران در سفرنامه ها

اسکندر به عنوان یک سردار بلند آوازه جهان باستان از نگاه اروپاییان که موجبات سقوط هخامنشیان در ایران را فراهم کرد، طبیعی است که در روایت های سفرنامه نویسان از تاریخ ایران باستان جایگاه ویژه ای داشته باشد. به همین دلیل، یکی از وقایعی که در سفرنامه های این دوره انعکاس پیدا کرده حمله اسکندر به ایران در زمان هخامنشیان و به آتش کشیدن تخت جمشید است. سفرنامه نویسان به دلایل

^۱ . Angel

اصلی حمله اسکندر به ایران اشاره‌ای ندارند و تنها دلیلی که برای به آتش کشیدن تخت جمشید آورده‌اند، تحریک تائیس، روسپی مشهور آتنی بود. تمامی اطلاعات آنان در این زمینه از مورخان یونانی و رومی که از نگاه آنان اسکندر یک ابر قهرمان بوده، گرفته شده است. فیگوتروا می‌نویسد: «تائیس، روسپی مشهور آتنی، هنگامی که اسکندر را در حالت مستی دید بر اثر کینه‌ای که به سبب آتش زدن وطنش، آتن، از ایرانیان در دل داشت، شاه مقدونی را وادار کرد تا کاخ پرسپولیس را به آتش کشد» (فیگوتروا، ۱۳۶۳: ۱۸۹). دلاواله، اسمیت، اشترویس و هربرت نیز به این مسئله اشاره کرده‌اند. دلاواله و اشترویس می‌گویند که چون کاخ سلطنتی از چوب سدر ساخته شده بود، خیلی زود شعله‌های آتش همه جا را فرا گرفت (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۸۶/۲؛ اشترویس، ۱۳۹۶: ۲۳۲). دلاواله سپاه اسکندر در جنگ با داریوش سوم را سی هزار نفر ذکر کرده است (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۲۱/۲). در مورد رویارویی‌های نظامی اسکندر با داریوش سوم روایت‌های مختلفی از سوی سفرنامه‌نویسان ذکر شده است. تاورنیه یکی از نبردهای میان اسکندر و داریوش سوم را در نزدیکی جنوب اصفهان ذکر کرده و می‌نویسد: «در سمت جنوب به فاصله دو لیو از شهر اصفهان کوه بسیار مرتفعی هست و می‌گویند جنگ دومی که اسکندر با ایران در انداخت در این صحرا بوده و داریوش در آن قلعه اقامت داشته است» (تاورنیه، بی تا: ۳۷۸). به نظر می‌رسد که تاورنیه اشتباه کرده، ظاهراً این قلعه به نام قلعه دیو بوده و یکی از مراکز اسماعیلیان بوده است. کارری نیز گفته که در ده کیلومتری جنوب اصفهان بالای کوه استحکاماتی قدیمی به نظر می‌رسد، گویا آخرین نبرد اسکندر و داریوش سوم در اینجا به وقوع پیوسته است (کارری، ۱۳۸۳: ۷۸). اما سندی دال بر رویارویی اسکندر با داریوش در ده کیلومتری اصفهان در دست نیست.

اولتاریوس آخرین نبرد داریوش سوم با اسکندر را در آرבלا^۱ ذکر کرده (اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۲۳۳) که تاورنیه هم به آن اشاره کرده است (تاورنیه، بی تا: ۱۹۰). هربرت ضمن اشاره به غارت تخت جمشید توسط سربازان اسکندر می‌نویسد که اسکندر با حمله به تخت جمشید ۲۶ کیلو طلا عایدش شد (هربرت، ۱۴۰۰: ۵۰). شاردن با استناد به مورخانی مانند کنت کورس، دیودور سیسیلی و استرابن می‌نویسد که اولین بار ساکنان زورمند کوهستان نشین سرچشمه رود ارس^۲ راه را بر نفوذ سپاهیان اسکندر بستند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۷۷/۳). دلاواله نیز با استناد به همین مورخان می‌نویسد که اسکندر در نزدیکی پرسپولیس از روی رودخانه ارس گذشت (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۸۵/۲). اولتاریوس معتقد است که پس از حمله اسکندر به ایران، ایران به سبب جنگ‌هایی که بین حکمرانان داخلی و چه با حکام خارجی رو به ضعف نهاد (اولتاریوس، ۱۳۶۳: ۲۳۴). کارری، تنها سفرنامه‌نویسی است که تأسف خود را نسبت به، به آتش کشیدن تخت جمشید ابراز داشته است: «واقعاً جای تأسف است که نفائس بهترین کاخ باستان‌شناسی شرق به دست چنان ملتی وحشی به خاکستر تبدیل شده است» (کارری، ۱۳۸۳: ۲۲۱). از آنجا که سفرنامه‌نویسان اطلاعات خود را در این زمینه از مورخان یونانی و رومی گرفته‌اند و در این باره نیازی نمی‌دیدند از مردم سؤال کنند، تفاوت چندانی در مورد دیدگاه‌های آنها دیده نمی‌شود.

۶. بازتاب شیوه حکمرانی شاهان ایران باستان در شیوه حکومت‌داری پادشاهان صفوی

نظر به اینکه سفرنامه‌نویسان اروپایی، برخی اقدامات، رفتارها و کردارهای شاهان صفوی را مد نظر قرار داده و آنها را در آثار خود منعکس کرده‌اند، به نوعی می‌کوشیدند که این رفتارها را با منش و سلوک دوره‌های باستانی ایران پیوند بزنند و آن را در راستای تداوم اقدامات و رفتارهای پادشاهان باستانی ایران بدانند و به نوعی صفویان را ادامه‌دهنده سلطنت ایران باستان قلمداد کنند و در این راه سعی داشتند روی تشابهات شیوه حکومت آنان متمرکز شوند. کمپفر روی تشابه اهمیت ایران عصر صفوی با دوره ایران باستان و القاب شاهان تمرکز کرده است: «در عهد باستان، ایران جهانی را زیر سلطه خود داشت و شهرتی به‌سزا داشته است. ایران امروز یعنی دوره فرمانروایی صفویه نیز به همان درجه اهمیت دارد و به همان مقدار شکوفا و آشتی‌خواه است که در گذشته بود، قدرتی که همه جهانیان را به اعجاب و

^۱. Arbela

^۲. رود ارس که در فارس جاری است را ارس کوچک می‌گویند تا با رود اصلی که ارمنستان علیا را از مدی جدا می‌کند، اشتباه نشود (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۷۹/۳).

داشته است» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۳). وی در باب توضیح القاب شاه می گوید: «مردم عادی وی را بر اساس عقیده رایج به تبع شاپور پادشاه ساسانی، برادر آفتاب می نامند و از آنجا که در بقایای بناهای ایران قدیم نقش های شیر و خورشید بر سنگ ها حکاکی شده اند، این نقش ها رمزهایی هستند که از دیرباز در ارتباط با پادشاهان ایران بوده اند و هنوز هم شاه را برادر خورشید می نامند» (همان، ۱۷، ۲۲۱-۲۲۲). دلاواله در مورد امنیتی که در عصر خسرو انوشیروان در ایران برقرار بود و در سایه آن مردم در آرامش بودند، صحبت می کند که در دوره شاه عباس یکم هم برقرار بود: «هنوز هم امنیتی که آگاثیاس از زمان خسرو شاه می گوید وجود دارد» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۴۵۶/۱). دلاواله در بخش دیگری از سفرنامه اش، شیوه رفتار شاه عباس در مهمانی ها را با کوروش مقایسه می کند: «شاه عباس در مهمانی با همه خودمانی صحبت می کرد. گزنفون می نویسد که در قدیم کوروش کبیر نیز چنین رفتاری داشت و در جشن ها به طور خودمانی شوخی و صحبت می کرد و حرف های خنده دار می زد» (همان، ۶۶۲/۱). سانسون شکوه و جلال مهمانی های دربار صفویان را با دوره داریوش یکم مقایسه می کند و می نویسد: «ایرانیان امروز در مهمانی های شان شکوه و جلال زمان داریوش را تقلید می کنند» (سانسون، ۱۳۴۶: ۸۸).

کمپفر در مورد مقایسه عدالت در تعیین بهره مالکانه بین دوره شاه سلیمان صفوی و خسرو انوشیروان می نویسد: «پادشاهان ایران (صفویان) وانمود می کنند که در مورد تعیین بهره مالکانه از مقررات نمونه خسرو انوشیروان که به دادگری مشهور هست پیروی می کنند. خسرو انوشیروان نه تنها کوشید که مملکت خود را روی هم رفته طبق اصول حق و عدالت اداره کند بلکه در عین حال سعی کرد که در کار تعیین بهره مالکانه املاک خاصه، آیین نوی بگذارد. اما در این ایام (دوره شاه سلیمان) نمی توان ادعا کرد که همه امور در ترازوی عدل و داد سنجیده می شود، اما به هر حال آثاری هم از آن نظم و نسق قدیم بر جای مانده است» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۱۳). شاردن، اگر چه نگاهی انتقادی به شیوه حکومت داری دوره شاه سلیمان دارد، اما دیدگاه او نسبت به دوره شاه عباس یکم مثبت است و بخشی از حکمرانی دوره ایران باستان را با دوره شاه عباس مشابه می داند و می نویسد: «پادشاهان قدیم بیش از سلاطین این روزگاران دادگر و در بند آسایش خلق و خاطر نگهدار مردمان بودند، رعیت را رعایت می کردند. آنچه مرا به باور کردن و پذیرفتن آنچه مورخان قدیم درباره آبادانی ایران باستان و جمعیت زیاد آن آورده اند و خوانده ام برمی انگیزد، بررسی و مطالعه اوضاع عمومی ایران طی صد و بیست سال اخیر از آغاز پادشاهی شاه عباس کبیر می باشد. این پادشاه عظیم الشان جز آبادانی کشور و رفاه مردم هیچ آرزو به دل نداشت و تا پایان عمر خویش چندان که توانست در پیشرفت نیات بلند خویش کوشید» (شاردن، ۱۳۷۴: ۷۰۱/۲). وی اشاره می کند که شاه عباس یکم تمام تلاش خود را به کار بست تا مرزهای ایران را به دوره ایران باستان برساند (همان، ۱۳۷۴: ۱۵۸۸/۴). شاردن از رسمی نام می برد که در دوره ایران باستان رواج داشت که در دوره صفوی هم همچنان برقرار بود. رسمی که هر یک از ایالات موظف بودند سالانه مواد خوراکی ویژه ای برای دربار پادشاه بفرستند. به اعتقاد شاردن، این درآمدهای نامشخص و اتفاقی کهن ترین منبع عایدات پادشاهان قدیم به ویژه در دوره کوروش و کمبوجیه بود که در دوره صفوی هم رواج داشت (همان، ۱۳۷۴: ۱۲۴۷/۳).

در مورد تاکتیک های جنگی، برخی سفرنامه نویسان بر این باورند که شاهان صفوی در برخی از جنگ ها از همان سیاست جنگی دوران ایران باستان به عنوان یکی از شیوه های جنگی موفق استفاده می کردند. دلاواله از اجرای سیاست زمین سوخته توسط شاه عباس یکم در جنگ با عثمانی ها با الگوبرداری از دوره مادها و پارت ها سخن می گوید (دلاواله، ۱۳۸۰: ۷۹۲/۱). شاردن نیز شیوه جنگی سپاهیان صفوی را شبیه تاکتیک های نظامی و جنگی اشکانیان می داند: «روش جنگاوری سپاهیان ایران چنین است که با شتاب تمام به گرد لشکریان دشمن دور می زنند و می چرخند و ناگاه گروه گروه به محل تجمع دشمن حمله می برند. تاریخ بیانگر این واقعیت است که روش جنگ پارت ها نیز همین گونه بوده است، یعنی آنان در حال فرار می جنگیدند. بدین شیوه که در حال گریز تیرهایشان را از روی شانه به سوی دشمن رها می کردند. سپاهیان ایران (صفویان) با ترکان عثمانی و تاتارها (ازبکان) بدین سان می جنگند» (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۹۹/۳). به نظر می رسد اطلاعاتی که در سفرنامه های اروپایی درباره شیوه حکمرانی پادشاهی باستانی ایران آمده است، نمایانگر باور به تداوم بخشی از شیوه های حکمرانی تاریخی پیش از اسلام را دارد و در واقع به نوعی استمرار تفکر و اندیشه شاهی آرمانی در فرهنگ ایرانی را در زمینه های سیاسی و اجتماعی نشان می دهد.

۷. گبرها (زرتشتیان): ادامه دهندگان راه و رسم و اعتقادات ایرانیان باستان

سفرنامه‌نویسان، گبرها یا زرتشتیان ایران را از نسل و نژاد ایرانیان باستان می‌دانند که پس از گذشت قرن‌ها از دوران شکوه و عظمت حکومت گذشته‌شان تا حدودی اعتقادات، فرهنگ و رسوم قدیمی خود را حفظ کرده و به نسل‌های آینده انتقال دادند و در دوره صفویه نیز همچنان بر رعایت آنها تأکید داشتند. عموم سفرنامه‌نویسان گبرها را از نژاد ایرانیان باستان و زرتشتیان قدیم می‌دانند (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۰۴؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۹۵۳/۳؛ کارری، ۱۳۸۳: ۱۱۵؛ دلاواله، ۱۳۸۰: ۴۸۴/۱؛ آترمونی، ۱۳۹۷: ۱۰۰). فیگوئروا در مورد حفظ اعتقادات و آداب و رسوم‌شان می‌نویسد: «اینان به یکباره همه شیوه‌های زندگانی و لباس و دین خود را ترک نگفته و از خاطر نبرده‌اند. به پدران خویش که روزگاری حکومتشان سرآمد امپراتوری‌های جهان بود، مهر را ستایش می‌کنند و همواره در خانه‌های خود آتش افروخته را همچون نمادی از خورشید پایدار نگاه می‌دارند» (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۰۶). پرستش آتش توسط گبرها در روایت‌های تمام سفرنامه‌نویسان این دوره دیده می‌شود. آترمونی می‌نویسد: «گبرها آتش را پرستش می‌کنند» (آترمونی، ۱۳۹۷: ۱۰۰). کمپفر نیز آورده است: «این‌ها زرتشتیان قدیم هستند که آتش را می‌پرستند و به طرف خورشید نماز می‌گذارند و مقررات قدیم مربوط به پاکیزگی را هنوز رعایت می‌کنند» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۸۷). دلاواله می‌گوید که آنان آتش را ستایش می‌کنند چون با دقتی فوق‌العاده مراقب و مواظب نگهداری آنها هستند (دلاواله، ۱۳۸۰: ۴۸۴/۱). دلاواله و تاورنیه بیش از دیگر سفرنامه‌نویسان در مورد گبرها و اعتقادات آنها اطلاعات ارائه می‌دهند. دلاواله در مورد آتش‌پرستی آنها می‌نویسد: «گبرها در محله خود عبادتگاهی ندارند و نتوانستم از ستایش یا علاقه‌ای که به نگهداری آتش دارند چیزی بفهمم. رسمی که انجامش هنوز بین آنان رواج دارد و به همان قوت و شدت مغ‌های زمان کوروش و داریوش باقی است. به گفته مورخان ما، هرگز بدون ارا به مقدسه آذین بندی شده با طلاهای فراوان که این آتش جاودانی در مجمری گرانبها و عالی نقره‌ای را در آن قرار داده بودند به هیچ جا، حتی به جنگ نمی‌رفتند» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۳/۱).

وی، با وجود آنکه اطلاعات نسبتاً زیادی هم از خود گبرها گرفته بود، جای تعجب دارد که آنها را بت‌پرست می‌داند (همان، ۴۷۲/۱). همچنین به آنها کافر هم می‌گوید که احتمالاً به خاطر اینکه ایرانیان عصر صفوی، زرتشتیان را کافر می‌دانستند این چنین آنها را خطاب می‌کند، اما اینکه آنان را بت‌پرست می‌خواند مایه شگفتی است. هر چند که نباید از تعصب دلاواله که عموماً نگاه مثبتی به دیگر ادیان نداشت، غافل ماند. کارری معتقد است که گبرها یکتاپرست هستند و آفریدگار یگانه زمین و آسمان‌ها را ستایش می‌کنند (کارری، ۱۳۸۳: ۱۱۵). تاورنیه می‌نویسد: «گبرها آنطوری که معروف شده‌اند آتش‌پرست نیستند و می‌گویند ما خدای یکتای خالق زمین و آسمان‌ها را پرستش می‌کنیم و او را به وحدانیت می‌شناسیم، اما آتش را برای این محترم می‌شمارند که واسطه بروز اعجاز و سلامتی پیغمبرشان شده است» (تاورنیه، بی‌تا: ۴۲۵). نکته عجیب آن است که کارری و تاورنیه داستان حضرت ابراهیم (ع) مبنی بر گلستان شدن آتش را به زرتشت نسبت می‌دهند. ظاهراً حضرت ابراهیم (ع) را با زرتشت اشتباه گرفته‌اند حتی تاورنیه، زرتشت را «ابراهیم زرتشت» می‌نامد (همان: ۴۱۸). با وجود آنکه، تاورنیه، حدود سه ماه بین زرتشتی‌ها زندگی می‌کرد، جالب است که چنین داستانی را در سفرنامه‌اش آورده است.^۱ البته کمپفر نیز معتقد است که گبرها دین خود را که زرتشت هست منسوب به ابراهیم می‌کنند و او هم اظهار تعجب می‌کند (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۸۷). تاورنیه در مورد برخی از اعتقادات زرتشتیان مبنی بر موعودگرایی آنها می‌نویسد که گبرها سه اولاد به پیغمبر خود نسبت می‌دهند که هنوز متولد نشده‌اند. اما هوشیدر،^۲ هوشیدرما^۳ و سنوایی اتوتیوس^۴ (سوشیانت) اسامی آنها هستند که به ترتیب وارد این دنیا می‌شوند و سومی همه دنیا را به آیین پیغمبر آنها در خواهد آورد و پس از آن قیامت کبری خواهد آمد (تاورنیه، بی‌تا: ۴۲۱). وی در مورد کتاب زرتشتیان می‌نویسد: «خداوند ۲۱ کتاب برای گبرها فرستاد که ۱۴ تای آن مربوط به علم طب و تعبیر خواب و رؤیا

^۱. تاورنیه در مورد اخلاق، عادات و رفتار گبرها مطالب زیادی نوشته که اغلب نادرست هستند. نک: تاورنیه، بی‌تا: ۴۱۸-۴۲۹.

^۲. Ouchider

^۳. Ouchiderma

^۴. Senoi Ethotius

بود که اسکندر زمانی که ایران را فتح کرد با خود برد. ۷ کتاب متعلق به مذهب و قوانین آنها بود که اسکندر سوزاند زیرا به زبانی نوشته شده بودند که فقط ملانکه می توانستند بفهمند و خدا اسکندر را بعد از سوزانیدن آن کتابها غضب کرده و به مرض موحشی مبتلا نمود که باعث هلاک او گردید» (همان: ۴۲۲). اطلاعات نقل شده به وسیله تاورنیه، مرهون اطلاعات و اخبار گابریل دوشینو^۱، از کاپوسن های مقیم اصفهان، بوده است. حفظ اعتقادات و رعایت برخی آداب و رسوم زرتشتی و حتی زبان و پوشش توسط گبرهای عصر صفوی در گزارش های سفرنامه نویسان آمده است. شاردن در این زمینه می نویسد: «زرتشتیان یا گبران که گوهر از ایرانیان قدیم دارند پس از تهاجم و تسلط تازیان بر ایران و بر هم خوردن اساس امپراتوری ایران ملیت و مذهب و زبان خود را همچنان پاسداری کردند و از نسلی به نسل دیگر سپرده اند. اکنون نیز به لهجه ای خاص سخن می گویند» (شاردن، ۱۳۷۴: ۳/۹۵۳). وی، تنها سیاحی است که تشخیص داده پارسیان هند هم کیش گبرها هستند. دلاواله و آنترومی، زبان، خط و الفبای گبرها را با زبان و خط سایر ایرانی ها متفاوت می داند (دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۱/۱، ۵۱۳). اما فیگوئروا چنین نظری ندارد و معتقد است که زبان آنها با زبان معمول دیگر ایرانیان فرق زیادی ندارد حتی لباس مردانشان همانند دیگر مردان ایرانی است و از میان تمام آداب و رسوم زرتشتیان دوران ایران باستان، تنها مراقبت از آتش و شیوه خاکسپاری مردگان را رعایت می کنند (فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۲۰۶). برخلاف نظر فیگوئروا، اشترویس بر این عقیده است که گبرها هنوز هم به زبان باستانی ایران سخن می گویند و چون در حفظ زبان باستانی خود بسیار تلاش می کنند تغییری را نمی پذیرند و باورهای باستانی خود را حفظ کرده اند (اشترویس، ۱۳۹۶: ۲۱۳). دلاواله پوشش گبرها را همانند پوشش ایرانیان باستان می داند: «گبرها همگی یک نوع لباس می پوشند. رنگ لباسشان با یکدیگر تفاوت نداشته و آجری است. لباس مردهایشان از پارچه زبر و خشن دوخته شده ولی دستارهایی کاملاً گرد و معمولاً سفید ساده و بدون رنگ های عجیب، طبق سنت ایرانی به سر می بندند. موهای سرشان مانند موهای موی زن ها بلند است همانگونه که هرودوت اطمینان می دهد در قدیم موهای بلندی داشتند. زن هایشان هم مانند یکدیگر لباس می پوشند» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۱/۱).

از مراسم و آیین های زرتشتیان قبل از اسلام که توسط زرتشتیان عصر صفوی برگزار می شد و سفرنامه نویسان در گزارش های خود آورده اند جشن آب پاشان یا عید آبریزان و مراسم شیوه خاکسپاری مردگان است. دلاواله در مورد این جشن معتقد است که بقایای رسوم و اعیاد بت پرستان باستانی ایران می باشد (همان: ۱۳۸۰: ۹۰۳/۱-۹۰۴). همو، در مورد شیوه خاکسپاری مردگان می نویسد: «مردگان را نه می سوزانند و نه دفن می کنند. اگر آنچه من دیده ام واقعیت داشته باشد اجساد مردگان را در محلی مخصوص و محصور در حصارهای بلند روی زمین سرپا نگه می دارند و چشمانشان را در حالتی که گویی هنوز می بینند باز می گذارند و در همین وضع جسد را به نوعی چنگال بزرگ تکیه می دهند. به همین ترتیب آن را رها می کنند و می گذارند تا خود به خود پیوسد و تکه تکه به زمین بیفتد و از بین برود و یا کلاغ ها جسد را بخورند. شکی نیست که ایرانیان قدیم نیز چنین روشی داشته اند و استرابن و هرودوت و سایر مورخین در این زمینه مطالبی از مغ های زمان خود نوشته اند» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۵۱۶/۱). به طور کلی، این سفرنامه ها در ضمن اشاره به وجود گبران و باورهای آنها، مجالی برای پژوهش هایی در باب کیش زرتشت، فراهم آوردند. این پژوهش ها به نوبه خود موجب سفرهای تازه ای گردید که به کشفیات ثمربخش حتی برای فلسفه و علم نیز منتهی شد (شیبانی، ۱۳۸۴: ۱۰۳). اطلاعاتی که سفرنامه نویسان سده هفدهم درباره مذهب زرتشت در اروپا منتشر کردند، سبب شد که شرق شناسی به اسم توماس هاید^۲ کتابی با عنوان کیش ایرانیان باستان در آغاز قرن هجدهم میلادی تدوین کند.

^۱. Gabriel de Chino

^۲. هربرت، تاورنیه و اشترویس نیز در سفرنامه شان، گزارشی از شیوه خاکسپاری مردگان زرتشتی آورده اند. نک: هربرت، ۱۴۰۰: ۸۵؛ تاورنیه، بی تا: ۴۲۵؛ اشترویس، ۱۳۹۶: ۲۱۴.

^۳. Thomas Hyde

۸. تداوم تقویم و پوشش ایرانیان باستان در دوره صفویه

برخی از سفرنامه‌نویسان این دوره به جنبه‌های دیگری از مسائل اجتماعی و فرهنگی که در پیوند با دوره ایران باستان بود، اشاره کرده‌اند. آنان به یکی از گاهشماری‌ها و تقویم‌های دوره صفوی پرداختند که ریشه در دوران ایران باستان دارد. دلاواله در مورد تقویم یزدگردی می‌نویسد: «تقویم خورشیدی سابقه‌ای دیرین و کهن در ایران دارد و به تقویم یزدگردی مأخوذ از نام پادشاهی به نام یزدگرد است که از آن زمان ۹۸۹ سال می‌گذرد، البته نمی‌تواند تاریخ چندان دقیقی باشد، چون نقص مبدأ دارد. به همین علت آنان مجبور شدند اصلاحات گاهشماری‌شان را بپذیرند» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۶۶۶/۲-۹۶۷). مقصود دلاواله از اصلاح تقویم ایرانیان، تقویم جلالی است که به گفته او در این دوره از آن استفاده می‌شود و معتقد است که جدیدترین و صحیح‌ترین تقویم ایرانیان است. تاورنیه به تقویم دیگری به نام اسکندری یا سریانی^۱ اشاره می‌کند: «در حساب‌های نجومی و تعیین طول و عرض کواکب برای نوشتن تقویم ماه‌های شمسی به کار می‌برند. ماه اول آذر ۱۱ مارس شروع می‌شود به طوری که قبل از اصلاح تقویم گریگوری، آذر به طور کلی مطابق مارس بود. این اختلاف ۱۱ روز بعد از اصلاح و تجدید تقویم گریگوری پیدا شد. خود ایرانیان هم این ماه را ماه رومی می‌نامند» (تاورنیه، بی‌تا: ۶۳۴). در ادامه، تاورنیه می‌گوید که ایرانی‌ها ماه‌های مصری را استعمال می‌نمایند و اسامی آنها را فروردین تا اسفندارمذ ذکر می‌کند (همان: ۶۳۵) و می‌نویسد: «ماه اول فروردین همیشه اول اعتدال بهار شروع می‌شود. این ماه‌ها همه دارای سی روز هستند پنج روز باقی مانده را در آخر سال می‌افزایند و خمرسه مستترقه می‌نامند» (همانجا). تاورنیه به این دلیل می‌گوید ایرانی‌ها ماه‌های مصری را استعمال می‌نمایند، چون اصول سال شماری و ترتیب کبیسه آنها همانند گاهشماری یزدگردی است (نبئی، ۱۳۹۷: ۱۵۹).

شاردن شرح دقیق‌تری از گاهشماری‌های ایران باستان دارد: «گاهشماری ایرانیان قدیم از نخستین روز تاجگذاری یزدگرد آغاز شد. با روز سه شنبه ۲۲ ربیع الاول، یازدهمین سال هجری برابر با اول کانون دوم سال ۹۴۳ تاریخ اسکندری و یازدهم ژانویه سال ۶۳۲ میلادی^۲ مطابق بوده است. رسم و عادت ایرانیان قدیم بر این بود که مبدأ تاریخ خود را آغاز پادشاهی پادشاهان خود می‌دانستند و چون یزدگرد آخرین پادشاه ایران است با اینکه هزار سال از سقوط شاهنشاهی ایران گذشته، این تاریخ هم‌چنان به نام وی می‌باشد» (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۰۱۹/۳-۱۰۲۰). وی در ادامه، خصوصیات گاهشماری یزدگردی را ذکر می‌کند: «هر یک از ماه‌های سال یزدگردی سی روز است و ایرانیان به حساب کبیسه پنج روز به ماه دوم می‌افزایند^۳. ایرانیان در تاریخ یزدگردی ماه‌ها را به هفته‌ها تقسیم نمی‌کردند بلکه هر یک از روزهای سی گانه ماه نام خاصی داشته است. نام ماه‌ها در دو تاریخ یزدگردی و خورشیدی یکسان بوده ولی ترتیب آنها به هم شباهت نداشته است. زیرا سال یزدگردی در اعتدال خریفی یعنی مقارن ماه سپتامبر آغاز می‌شده، اما از آغاز ماه فروردین که در هر دو گاهشماری نخستین ماه سال است در گاهشماری کنونی با بیستم مهر که در هر دو تقویم ماه هفتم است انطباق می‌یابد و حال آنکه در گاهشماری یزدگردی با دهم مهر تقویم کنونی منطبق است. دانشمندان ستاره‌شناس به منظور پیشگیری از این اختلافات با افزودن کلمه باستانی به دنبال گاهشماری یزدگردی و اضافه کردن لفظ جلالی به دنبال گاهشماری کنونی، آن دو را از یکدیگر متمایز می‌کنند» (همان، ۱۰۲۰/۳). شاردن با مقایسه میان تقویم دوره صفوی و ایران باستان دو تفاوت قائل می‌شود: نخست اینکه در گاهشماری یزدگردی پنج روز افزودنی در آخر بعضی ماه‌ها در آمده و در تقویم ما اروپاییان نیز همین قاعده جاری است. اما در سال‌های کنونی پنج روزی که باید اضافه شود در آخر سال اضافه می‌شود. دیگر اینکه در تقویم کنونی ایران روز کبیسه هر چهار سال یک بار به آخر سال افزوده می‌شود، اما تقویم ایران باستان کبیسه نداشته و برای اینکه محاسبات نجومی مختل نشود هر ۱۲۰ سال یک ماه بر مدت سال

^۱. برای اطلاعات بیشتر از تقویم اسکندری نک: نبئی، ۱۳۹۷: ۶۹-۷۲.

^۲. نبئی، آنرا مصادف را با ۱۶ ژوئن می‌داند (نبئی، ۱۳۹۷: ۱۲۲).

^۳. پنج روز اضافی را بعد از آخر ماه اسفندارمذ و یا اول فروردین می‌آوردند (نبئی، ۱۳۹۷: ۱۲۲).

می‌افزودند» (همان، ۱۰۲۶/۳-۱۰۲۷). اطلاعات نسبتاً دقیق شاردن در مورد گاهشماری‌ها، بیانگر آن است که وی به واسطه نزدیکی که با دربار ایران داشته، اطلاعات موثق خود را به احتمال زیاد از منجمان درباری گرفته است.

در مورد پوشش، تنها دلاواله و شاردن اشارات مختصری دارند. در نقوش تخت جمشید که دلاواله در مورد تصاویر افراد و پوشش آنها صحبت می‌کند شباهت‌های آنها را با لباس‌های مردم ایران دوره صفوی چنین ذکر می‌کند: «ساق‌هایشان بلند و باریک است و لباسی کوچک و چسبان شبیه دلقک‌های ما به پا دارند که زیر کمرشان فشرده شده و چین خورده است و اندک اندک تا پایان و نیمه ران گشادتر می‌شود. تقریباً شبیه لباس‌هایی که هنوز هم مردم بومی مازندران و روستاییان ایران می‌پوشند. این تصاویر در فرم سر این اختلاف را با مردم ایران امروز دارند که ریش‌ها و موهایشان بلند ولی سرشان بدون کلاه است. لباس روستاییان منطقه طارم به استثنای عمامه و کلاهشان در سایر موارد شبیه لباس مردم عادی نقوش چهل منار است» (دلاواله، ۱۳۸۰: ۱۰۹۴/۲، ۱۱۲۲). گزارش‌های عینی و بیان این تشابه توسط دلاواله، دقت و تیزبینی فوق‌العاده او را می‌رساند. در مورد شباهت کفش‌ها نیز می‌نویسد: «کفش‌ها نوک تیز و پاشنه بلند است، شبیه کفش‌هایی است که مادها به پا می‌کردند. چنانکه گزنفون در نوشته‌هایش اشاره می‌کند سربازان چنین کفش‌هایی می‌پوشیده‌اند و کوروش کبیر به پا می‌کرد» (همان: ۵۸۳/۱). شاردن معتقد است که پوشاک ایرانیان در زمان حاضر همان‌گونه است که در زمان پادشاهی کوروش بزرگ معمول بوده و تفاوت زیادی نکرده است (شاردن، ۱۳۷۴: ۸۰۵/۲). به احتمال زیاد، شاردن مباحث مربوط به پوشاک ایرانیان در دوره ایران باستان را از کتابهای یونانی و رومی مطالعه کرده و با مشاهده نوع پوشش ایرانیان عصر صفوی، به این نتیجه رسیده است.

نتیجه‌گیری

سفرنامه‌ها و گزارش‌های اروپاییان یکی از منابع مهم برای بررسی تاریخ سیاسی - اجتماعی ایران به شمار می‌روند. در پژوهش حاضر دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان اروپایی عصر صفوی درباره تاریخ ایران باستان مورد واکاوی قرار گرفت. این سفرنامه‌نویسان با اطلاعاتی که از مطالعه منابع کلاسیک یونانی و رومی به دست آورده بودند، دست به نوشتارهایی در مورد تاریخ ایران باستان زدند که متأثر از دیدگاه‌های آنها بوده و به نوعی بدون هیچ نگاه انتقادی، به تأیید دیدگاه‌های این منابع پرداختند و بخش دیگری از اطلاعات خود را از طریق گفتگو و پرسش با مردم و مطالعه شاهنامه کامل کردند؛ هرچند که به نظر می‌رسد عده‌ای از سفرنامه‌نویسان با دیده تردید به اطلاعات مردم نگاه می‌کردند. اساساً عده زیادی از سفرنامه‌نویسان معتقد بودند که مردم ایران اطلاعات زیادی از گذشته باستانی‌شان ندارند، حتی عده‌ای از آنها مانند شاردن مطالب تاریخ روضه‌الصفای میرخواند در باب تاریخ ایران قبل از اسلام را افسانه و بی‌اعتبار می‌دانند. چنین نگاهی منبعث از نگاه شرق‌شناسانه اروپاییان است. سفرنامه‌نویسان با مشاهده آثار تخت جمشید ضمن اینکه آن را به عنوان نماد تاریخ ایران باستان می‌دانستند، به شکوه و اقتدار حکومت‌های ایرانی قبل از اسلام به ویژه هخامنشیان و ساسانیان پی بردند و با تمجید از آن، زمینه ورود بسیاری از اروپاییان را در دوره‌های بعدی به‌ویژه عصر قاجار برای مشاهده آثار باستانی ایران و کندوکاو بیشتر درباره تاریخ ایران باستان فراهم نمودند. اطلاعات هر چند اندک سفرنامه‌نویسان عصر صفوی درباره خطوط و زبان‌های باستانی ایران، منجر به کشف آنها در قرون آتی گشت و کمک زیادی به شناخت بیشتر ایران باستان کرد. علاوه بر این، اگرچه اطلاعات سفرنامه‌نویسان درباره تاریخ اساطیری ایران تا حدودی ناقص است، اما با معرفی کوتاه سلسله‌های کیانیان و پیشدادیان و شناساندن برخی شاهان آنها، تا اندازه‌ای پنجره جدیدی برای شناخت اسطوره‌شناسی ایران در اروپا گشودند. برخی از سفرنامه‌نویسان با مقایسه بخشی از نظام حکمرانی صفویان با دوره ایران باستان سعی کردند حکومت صفویان را ادامه‌دهنده نظام حکمرانی ایران باستان بدانند و برای اثبات آن، نمونه‌هایی هر چند اندک هم آورده‌اند، اما به‌طور کلی نتوانسته‌اند ارتباط روشنی میان این دو نظام حکمرانی برقرار کنند. سفرنامه‌نویسان در بخشی دیگر از دیدگاه‌های خود در مورد تاریخ ایران باستان گبرها (زرتشتیان) را ادامه دهندگان راه و رسم و اعتقادات

ایرانیان باستان معرفی کرده‌اند. از نظر آنان، گبرها از نژاد اصلی و قدیمی ایرانیان باستان هستند که مذهب زرتشتی دارند و همچنان برخی از آیین‌های زرتشتی را رعایت می‌کنند، اما برخی از این سفرنامه‌نویسان مانند تاورنیه و کارری زرتشت را با حضرت ابراهیم (ع) اشتباه گرفته و داستان گلستان شدن آتش به امر خداوند را برای حضرت ابراهیم به زرتشت نسبت داده‌اند که جای تعجب دارد. در ارائه دیدگاه‌های برخی از سفرنامه‌نویسان در مورد کیش زرتشت، به‌ویژه تاورنیه و دلاواله نشانه‌هایی از تعصب مذهبی و نادیده انگاشتن مذاهب دیگر به چشم می‌خورد. اما همین گزارش‌های سفرنامه‌نویسان عصر صفوی در مورد زرتشتیان و آیین زرتشت، موجبات تحقیق و نگارش آثار اروپاییان برای شناخت بیشتر مذهب زرتشت را فراهم نمود که آثار هاید، پریدو و آنکتیل از نمونه‌های بارز هستند. به علاوه، سفرنامه‌های عصر صفوی، نهضت پژوهش و تتبع محققان اروپایی زیادی را درباره تاریخ ایران، به ویژه دوران باستان برانگیختند که حاصل آن افزایش اطلاعات و یافته‌های ارزشمندی در مورد تاریخ ایران پیش از اسلام بود.

کلام آخر آنکه اگرچه اطلاعات سفرنامه نویسان اروپایی، از تاریخ ایران باستان در بعضی موارد ناقص و ضعیف و در برخی جاها نیز مختصر است، اما برای شناساندن تاریخ ایران باستان هم برای ایرانیان و هم سرزمین‌های دیگر ارزشمند است؛ به ویژه برای اروپاییانی که تا قبل از آن اطلاعات چندانی از تاریخ پر شکوه ایران باستان نداشتند.

منابع

- استودارت، رابرت (۱۴۰۰)، *گزارش رابرت استودارت*، ترجمه احمد توکلی، تکمیل و تصحیح ترجمه ویلم فلور و حسن جوادی، تهران: آبادبوم.
- اسمیت، یان (۲۵۳۶)، *اولین سفرای ایران و هلند (شرح سفر موسی بیگ سفیر شاه عباس به هلند و سفرنامه یان اسمیت سفیر هلند در ایران)*، ترجمه ویلم فلور، به کوشش داریوش مجلسی و حسین ابوترابی‌ان، تهران: کتابخانه طهوری.
- اشترویس، یوهان (۱۳۹۶)، *سفرنامه یوهان اشترویس*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- آنترمونی، جان بل (۱۳۹۷)، *سفرنامه جان بل آنترمونی*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- اولئاریوس، آدام (۱۳۶۳)، *سفرنامه*، ترجمه احمد بهپور، تهران: سازمان انتشارات و فرهنگی ابتکار.
- باروگ، کریستوفر (۱۳۹۶)، *سفرنامه کریستوفر باروگ*، *سفرنامه‌های انگلیسی‌ها در ایران*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- تاورنیه، ژان باپتیست (بی‌تا)، *سفرنامه تاورنیه*، ترجمه ابوتراب نوری، با تجدیدنظر کلی و تصحیح حمید شیرانی، اصفهان: کتابخانه سنایی و کتابفروشی تأیید اصفهان.
- جنکینسون، آنتونی (۱۳۹۶)، *سفرنامه آنتونی جنکینسون*، *سفرنامه‌های انگلیسی‌ها در ایران*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- حاجیان‌پور، حمید (۱۳۸۶)، «سفرنامه‌ها و ادبیات سفرنامه‌ای اروپاییان عصر صفوی: پیتر دلاواله»، *تاریخ اسلام در آینه پژوهش*، شماره ۱۵، پاییز، ۳۱-۵۲.
- دقیقی ماسوله، نیوشا (۱۴۰۰)، *دین‌های ایران باستان در سفرنامه‌های دوره صفوی و قاجار*، تهران: عطران.
- دلاواله، پیتر (۱۳۸۰)، *سفرنامه پیتر دلاواله*، ترجمه محمود بهفروزی، ج ۱ (۲)، تهران: قطره.
- رحیمی، مژده (۱۳۹۶)، «بازتاب هویت ایرانی در عصر صفوی»، *مطالعات ایران‌شناسی*، سال سوم، شماره ششم، پاییز، ۱۱۹-۱۴۴.

- رستمی، محسن، محمدحسن رازنهران و هادی بیاتی (۱۳۹۹)، «شاهنامه انسجام بخش ایرانیان در عهد صفویان»، *ادبیات پهلوانی*، شماره هفتم، پاییز و زمستان.
- زنو، کاترینو (۱۳۸۱)، *سفرنامه کاترینو زنو (سفرنامه های ونیزیان در ایران / شش سفرنامه)*، ترجمه منوچهر امیری، تهران: خوارزمی.
- سانسون (۱۳۴۶)، *سفرنامه سانسون*، ترجمه تقی تفضلی، تهران: کتابخانه ابن سینا.
- سرافرازی، عباس و سارا سرحدی (۱۳۹۲)، «صفویه و احیاء سنت های ملی و باستانی»، *پژوهش در تاریخ*، دوره ۴، ش ۱۳، اسفند، ۱۳۹-۱۲۵.
- *سفرنامه بازرگان ونیزی در ایران (۱۳۸۱)*، *سفرنامه های ونیزیان در ایران / شش سفرنامه*، ترجمه منوچهر امیری، تهران: خوارزمی.
- شاردن، ژان (۱۳۷۲)، *سفرنامه شاردن*، ج ۱، ترجمه اقبال یغمایی، تهران: توس.
- ——— (۱۳۷۴)، *سفرنامه شاردن*، ج ۲ و ۳، ترجمه اقبال یغمایی، تهران: توس.
- شعبانی مقدم، عادل (۱۳۹۳)، «بازشناسی هویت باستانی ایران از منظر شاردن»، *تاریخنامه خوارزمی*، شماره سوم، بهار، ۱۱۹-۱۳۷.
- شبیانی، ژن رز فرانسواز (۱۳۸۴)، *سفر اروپاییان به ایران*، مترجم سیدضیاءالدین دهشیری، تهران: علمی و فرهنگی.
- فن دریابل، ژرژ تکتاندر (۱۳۸۸)، *ایتیریسیکوم (سفر به ایران)*، ترجمه محمود تفضلی، تهران: کتابسرا.
- فیدالگو، گریو پیرا (۲۵۳۷)، *گزارش سفیر پرتغال در دربار شاه سلطان حسین صفوی*، ترجمه پروین حکمت، تهران: دانشگاه تهران.
- فیگوئروا، دن گارسیا دیسیلوا (۱۳۶۳)، *سفرنامه (سفیر اسپانیا در دربار شاه عباس اول)*، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: نشر نو.
- کارری، جووانی فرانچسکو جملی (۱۳۸۳)، *سفرنامه کارری*، ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ، تهران: علمی و فرهنگی.
- کمپفر، انگلبرت (۱۳۶۳)، *سفرنامه کمپفر*، ترجمه کیکاووس جهانگیری، تهران: خوارزمی.
- گرس، ایون (۱۳۷۰)، *سفیر زیبا: سرگذشت و سفرنامه فرستاده فرانسه در دربار شاه سلطان حسین صفوی*، ترجمه و توضیح علی اصغر سعیدی، تهران: تهران.
- نبئی، ابوالفضل (۱۳۹۷)، *گاهشماری در تاریخ*، تهران: سمت.
- هربرت، توماس (۱۴۰۰)، *سفرنامه توماس هربرت*، ترجمه حسن جوادی و ویلم فلور، تهران: آدابوم.

References

- Bell of Antermony, John (2018), John Bell of Antermony's Travelogue, translated by Sasan Tahmasebi, Qom: Islamic Reserves Assembly.
- Burrough, Christopher (2017), Christopher Burrough's Travelogue, English Travelogues in Iran, translated by Sasan Tahmasebi, Qom: Islamic Reserves Assembly.
- Careri, Giovanni Francesco Gemelli (2004), Travelogue of Careri, translated by Abbas Nakhjavani and Abdolali Karang, Tehran: Elmi va Farhangi.
- Chardin, Jean (1993), Travelogue of Chardin, vol. 1, translated by Eqbal Yaghmaei, Tehran: Tus.
- ——— (1995), Travelogue of Chardin, vols. 2, 3, and 4, translated by Eqbal Yaghmaei, Tehran: Tus.

- Daghighi Masuleh, Niusha (2021), Religions of Ancient Iran in Travelogues of the Safavid and Qajar Periods, Tehran: Atran.
- Della Valle, Pietro (2001), Travelogue of Pietro Della Valle, translated by Mahmud Behforuzi, vols. 1 and 2, Tehran: Qatreh.
- Fidalgo, Gregorio Pereira (1978), Report of the Portuguese Ambassador at the Court of Shah Sultan Hossein Safavi, translated by Parvin Hekmat, Tehran: University of Tehran.
- Figueroa, Don Garcia de Silva (1984), Travelogue (Ambassador of Spain at the Court of Shah Abbas I), translated by Gholamreza Samii, Tehran: Nashr-e No.
- Gers, Yvon (1991), The Beautiful Ambassador: Biography and Travelogue of the French Envoy at the Court of Shah Sultan Hossein Safavi, translated and explained by Ali Asghar Saeidi, Tehran: Tehran.
- Hajianpour, Hamid (2007), "Travelogues and European Travel Literature of the Safavid Era: Pietro Della Valle," History of Islam in the Mirror of Research, no. 15, autumn, 31-52.
- Herbert, Thomas (2021), Travelogue of Thomas Herbert, translated by Hassan Javadi and Willem Floor, Tehran: Abadboom.
- Jenkinson, Anthony (2017), Anthony Jenkinson's Travelogue, English Travelogues in Iran, translated by Sasan Tahmasebi, Qom: Islamic Reserves Assembly.
- Kaempfer, Engelbert (1984), Travelogue of Kaempfer, translated by Keykavus Jahandari, Tehran: Kharazmi.
- Nabaei, Abolfazl (2018), Chronology in History, Tehran: Samt.
- Olearius, Adam (1984), Travelogue, translated by Ahmad Behpur, Tehran: Initiative Publications and Cultural Organization.
- Rahimi, Mozhdeh (2017), "Reflection of Iranian Identity in the Safavid Era," Iranian Studies, year 3, no. 6, autumn, 119-144.
- Rostami, Mohsen, Mohammad Hassan Raznahan, and Hadi Bayati (2019), "Shahnameh as a Unifier for Iranians in the Safavid Era," Pahlavani Literature, no. 7, autumn and winter.
- Sanson (1967), Travelogue of Sanson, translated by Taghi Tafazoli, Tehran: Ibn Sina Library.
- Sarafrazi, Abbas and Sara Sarhadi (2013), "Safavids and Revival of National and Ancient Traditions," Research in History, vol. 4, no. 13, March, 125-139.
- Shabani-Moghaddam, Adel (2014), "Re-identifying Ancient Iranian Identity from Chardin's Perspective," Kharazmi History Journal, no. 3, spring, 119-137.
- Shibani, Gene Rose Françoise (2005), Europeans' Travel to Iran, translated by Seyed Ziauddin Dehshiri, Tehran: Elmi va Farhangi.
- Smith, Jan (1977), The First Ambassadors of Iran and the Netherlands (Description of the Journey of Musa Beg, Ambassador of Shah Abbas to the Netherlands, and the Travelogue of Jan Smith, Dutch Ambassador in Iran), translated by Willem Floor, edited by Dariush Majlesi and Hossein Abutorabian, Tehran: Tahoori Library.
- Stodart, Robert (2021), Robert Stodart's Report, translated by Ahmad Tavakoli, translation completed and corrected by Willem Floor and Hasan Javadi, Tehran: Abadboom.
- Struys, Johann (2017), Johann Struys's Travelogue, translated by Sasan Tahmasebi, Qom: Islamic Reserves Assembly.
- Tavernier, Jean-Baptiste (n.d.), Tavernier's Travelogue, translated by Abu Turab Nuri, with general revision and correction by Hamid Shirani, Isfahan: Sana'i Library and Ta'id Bookstore in Isfahan.
- Travelogue of the Venetian Merchant in Iran (2002), Travelogues of Venetians in Iran (Six Travelogues), translated by Manuchehr Amiri, Tehran: Kharazmi.
- Von Dreyabel, Georges Tectander (2009), Iter Persicum (Travel to Iran), translated by Mahmud Tafazoli, Tehran: Ketab-Sara.
-

- Zeno, Caterino (2002), Travelogue of Caterino Zeno (Travelogues of Venetians in Iran: Six Travelogues), translated by Manuchehr Amiri, Tehran: Kharazmi.